

MOKSLO LIETUVA

2009 m. balandžio 23 d.

LIETUVOS MOKSLININKŲ LAIKRAŠTIS

Nr. 8(408)

Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį

Kaina 3 Lt

MANO GYVENIMO ISTORIJS

Gegužės 5 d. iškiliam istorikui prof. Vytautui Merkiui, Lietuvos mokslų akademijos tikrajam nariui, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikui sukaks 80 metų. V. Merkys reikšmingais darbais praturtino Lietuvos istorijos mokslą, tapo žinomas ir toli už mūsų šalies ribų. Neatsitiktinai jis yra Gardino universiteto Baltarusijoje garbės daktaras (1993), Lietuvos mokslų akademijos S. Daukanto premijos (1996) ir Lietuvos mokslo premijos (1997) laureatas, apdovanojamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino III laipsnio ordinu.

Dideliu atkaklumu, užsispyrimu ir darbu V. Merkys įrodė, kad net ir Lietuvos istorijos tyrinėjimui nepalankiais laikais buvo galima padaryti reikšmingų darbų. Visų pirma tai fundamentiniai darbai, skirti draudžiamos lietuvių spaudos keliui ir knygnešiams. Tokie veikalai kaip *Knygnešių laikai 1864–1904* (išleista 1994 m.), *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904* (šiuo informaciniame žinyne pateikta Rusijos imperijos teisėsaugos institucijoms įkliuvusių su draudžiamais lietuviškais leidiniais 2854 asmenų biogramos), Simonui Daukantui, Motiejui Valančiui, istorikui Konstantinui Jablonskiui skirtos knygos yra reikšminga mūsų istorinės literatūros dalis.

Vytautas Merkys kilęs iš Čivų kaimo Kupiškio rajone. Akademikas nuo studijų laikų gyvena Vilniuje, tačiau už savo gimtojo krašto garsinimą jam suteiktas Kupiškio krašto garbės piliečio vardas. Garbų istoriką kalbinome Kovo 11-ąją, Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dieną, grįžtant iš Kupiškio, kur vyko monografijos *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai* pristatymas. Vytautas Merkys yra vienas iš šios monografijos autorių.

Nukelta į 4 p.

O TAIP, MES GALIME!

2008 m. Lietuvos mokslo premijų laureatai: filosofas prof. Bronislovas Genzelis, informatikas prof. Adolfas Laimutis Telksnys ir juos sveikinanti B. Genzelio žmona Apolonija

Nepaisant piktųjų krizės grimasų, kasmetė mokslininkų šventė atėjo laiku kartu su pirmaisiais kalendorinio pavasario ženklais. Šiemet 2008 m. Lietuvos mokslo premijos buvo įteiktos įprastuose mokslo namuose – atnaujintoje Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje. Prieš tai dvejus metus iš eilės ši šventinė procedūra buvo atliekama Lietuvos Respublikos Vyriausybės rūmuose.

Lietuvos mokslo premijų komisijos

pirmininkas akad. Zenonas Rokus Rudzikas, Lietuvos MA prezidentas, iškilme pradėjęs įžangos žodžiu, priminė neseniai gautą elektroninį laišką iš JAV. Ten lietuviškoje aplinkoje taip pat vyksta diskusijos apie Lietuvos mokslą, jo galias ir negalias. Tai štai ką rašo laiško autorius.

Ateik ne su problemomis, bet su sprendimais

Ne tik atskiri žmonės, bet ir tautos gali bū-

ti skirstomos į galinčias padaryti ir negalinčias padaryti – angliškai tai skamba stilingiau. Štai lietuviai yra ryškus pavyzdys negalinčios padaryti tautos. Jeigu lietuviams pateikiama nauja idėja, jie laužo galvas stengdamiesi įrodyti, kad to padaryti negalima, nes apskritai neįmanoma. Todėl net ir nemėgina daryti. Tai viena iš priežasčių, kodėl lietuviai tvirtai užima vieną akivaizdžią poziciją – nykstančios tautos; nepateikiančios bent kiek ryškesnio įnašo į pasaulio mokslą, verslą, technologijas.

Karti tiesa, bet – tiesa. Prieš naujoves dažniausiai sukyla legionai kritikų ir neigėjų, gerai

Nukelta į 2 p.

6 p.

PRISIMENAMAS
SALEZIJUS
PAVILONIS

7 p.

LMS
PAREIŠKIMAS

8–9 p.

KUR
VYTAUTAS
TRAKTUOJAMAS
KARALIUMI

13 p.

MAŽOSIOS
LIETUVOS
TYRINĖTOJAS

15 p.

MODERNUS
VADOVĖLIS
APIE
DIRVOŽEMĮ

Atkelta iš 1 p.

įsisavinusių išmoningus būdus, kaip sudoroti pačią idėją, o kartu ir išsišokėlių jos autorių. Laiške siūloma įsivaizduoti lietuvi, kuris prieš 150 metų būtų pasiūlęs mintį sukurti lėktuvą, arba prieš 50–60 metų – imtis kurti tai, ką šiandien vadiname kompiuteriu. Tautiečių būtų išjuoktas, ne vienas dar pasukiotų pirštą prie smilkinio. Todėl ir esame pasaulio autsaideriai, nieko negalintys pasiūlyti, kas išeitų iš įprastų ribų.

Taip teigia laiško autorius. Jis taip pat primena, kad Amerikoje vertinamas ne tas darbuotojas, kuris skundžiasi dėl neveikiamų problemų, bet tas, kuris siūlo, kaip spręsti problemas. Ateik ne su problemomis, bet su sprendimais – tai amerikiečių principas.

Štai to laiško minčių perteikėjas prof. Z. R. Rudzikas, parodęs rankos mostu į ant pakyls sėdinčius 2008 m. mokslo premijų laureatus, savo prakalbą užbaigė šiek tiek viltį žadinančiais žodžiais: šie mūsų lietuviai savo darbais įrodė, kad neįmanoma galima paversti įmanoma – net ir Lietuvos sąlygomis.

Ką galime

Apie tas sąlygas toliau mintį plėtojo jau Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas Andrius Kubilius, dalyvavęs premijų teikimo iškilnėse kartu su švietimo ir mokslo ministru Gintaru Steponavičiumi. Premjero žodžio mokslo žmonės visados klausosi itin ausylai, bent tarp eilučių tikėdamiesi išgirsti vieną kitą vilties teikiančią žodį. Šį sykį ir paties Premjero asmenybė savaip intriguojanti: žymas profesoriaus filologo Vytauto Kubiliaus sūnus, bet pasirinkęs ne humanitarines, o fizikos studijas. Mokslus tęsė aspirantūroje, buvo Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto mokslo darbuotojas, bet prasidėjus Sąjūdžiui įsiurbė politiką. Ne pirmas fizikas, kuriam toks virsmas įvyko: atsikūrusioje valstybėje vis daugiau reikėjo politikų ir vis mažiau fizikų. Kaip ir kiekvienas perbėgėlis į kitą stovyklą A. Kubilius gali pasiteisinti, kad nėra buvusių fizikų, yra tik dirbančių kitą darbą. Kas ką besakytų apie „blogą Lietuvos aukštąjį mokslą“, bet per tuos studijų metus bent jau

O TAIP, MES GALIME!

Dalis 2008 m. Lietuvos mokslo premijų laureatų kartu su LR Ministru pirmininku Andriumi Kubiliumi bei švietimo ir mokslo ministru Gintaru Steponavičiumi

būsimumų fizikų smegenėlės taip būdavo surikiuojamos, kad į alchemikų ar balanos gadynę jie nei patys nesiveržia grįžti, nei savo tautiečius vilioja.

Geriau paklauskime, ką mokslo vyrams ir moterims pasakė Premjeras fizikas, šiandien dėl aplinkybių dirbantis kitą darbą.

Iš Premjero prakalbos paaiškėjo, kad jis sugeba ne tik klausytis, bet ir girdėti. Labai gerai įsisavino, ką savo pristatomajame žodyje pasakė Lietuvos mokslo premijų komisijos pirmininkas Z. R. Rudzikas, o į delikačiai potekste užduotus klausimus, kuriuos buvo galima suprasti ir kaip retorinius, Premjeras atsakė trumpai drūtai JAV prezidento Barako Obamos žodžiais: *Taip, mes galime!*

Toliau buvo aiškinama, ką mes galime. O galime ir turime bent jau mokslo srityje toliau plėtoti tokius darbus, tokio lygmens, kokius dirba mūsų Mokslo premija apdovanojami laureatai. Jie yra orientyras ir vi-

siems kitiems Lietuvos mokslininkams, akivaizdus įrodymas, kad nepaisant visų sunkumų Lietuvoje galima atlikti tarptautinio lygio mokslo darbus. Už tai ir kad dirba Lietuvoje, neiškeitė savo darbo vietos į užsienio viliones, Premjeras tarė jiems padėkos žodį.

Priminė ir dabartinės LR Vyriausybės tikslus: siekti, kad Lietuva formuotųsi kuriant, morali, pilietiška ir teisinga žinių bei galimybių visuomenę, veržli, šiuolaikiška ir atvira valstybė su išplėtotą žinių ekonomika. Valstybę ištikęs sunkmetis teikia galimybes sutelkti, konsoliduoti visuomenės politinę valią esminėms permainoms. Permainos būtinos iš esmės pertvarkant valstybės valdymą, pertvarkant mokslo, švietimo ir sveikatos apsaugos sistemas, formuojant naują šalies ekonomiką. Šiems ambicingiems tikslams pasiekti, pasak Premjero, būtina politinė valia, būtinas ir mokslo indėlis. Lyg ir visi sutaria, kad reikia siekti verslo ir

mokslo kuo glaudesnio bendradarbiavimo.

Tačiau nepaisant visų gražių kalbų, kurias tenka girdėti metai iš metų, Premjeras pripažino ir nedžiuginančią realybę: pagal lėšas, skiriamas vienam studentui, Europos Sąjungoje esame, ko gero, paskutiniai; prastai įgyvendiname Lisabonos strategijos tikslus. Lietuvos mokslų smukdo protų nutekėjimas, 30–40 proc. ir daugiau geriausias mokyklas baigusiuoju Lietuvos moksliviu renkami studijas užsienyje. Mokslo finansavimo lygis Lietuvoje yra vienas iš žemiausių Europos Sąjungoje. Šie faktai menkai dera su siekiu gyventi išplėtotos žinių visuomenės, žinių ekonomikos šalyje.

Mokame strategiškai mąstyti, bet ne veikti

Toliau Premjeras priminė, kad per pastaruosius keletą metų pirmiausia mokslo žmonių dėka buvo parengtos geros strategijos minėtiems atsilikimams įveikti, tačiau net ir turint strategiją dar nereiškia, kad ji bus įgyvendinama. Viena svarbiausių Lietuvos problemų: mokame strategiškai mąstyti, bet mums labai sunkiai sekasi strategiškai veikti.

Ten, kur mokslas prisiima atsakomybę, didesnių problemų neiškyla, bet ten, kur už strateginį veikimą atsakomybę prisiima politikai, prasideda sumaištis ir kyla daugybė problemų. Tai A. Kubiliaus žodžiais. Premjeras siūlė kelią šiems sunkumams įveikti, apjungiant intelektualios minties bei politinės valios jėgas ir siekiant bendrų tikslų.

Gaila, bet Premjeras nepasakė, kas turėtų tas jėgas sutelkti vieninai veiklai. Mūsų gyvenimo realybė ta, kad politikams labai dažnai jokie mokslininkai ar intelektualai nereikalingi, nes politikai viską žino patys, proto trūkumu dar nė vienas nėra pasiskundęs. Mokslininkai gali kiek nori tampti politikus už skverną, kad šie atkreiptų žvilgsnį į juos, labai protingus, bet didžiai abejotina, kad proto pareikalavimas Lietuvoje bent kokius artimiausius 50 metų didėtų. Protai turi žinoti savo vietą. Beje, ne tik Lietuvoje. Regis,

Napoleonas Bonapartas buvo pareiškęs, kad filosofai, intelektualai visiškai netinka valstybei valdyti. Ką ne ką, o šią mintį mūsų politikai yra gerai įsisavinę, nors gal ir nežino ištakų. Kita vertus, gal išties geriausia, kai kiekvienas dirba savo darbą.

Mokslinės kūrybos polifoniškumas

Laikas dėmesio skirti laureatams, dėl kurių juk ir susirinkta. Humanitarinių ir socialinių mokslų sričių laureatų – filosofo Bronislovo Genzelio, kalbininko Aleksio Stanislavo Girdenio ir istoriko Eugenijaus Jovaišos darbus apibūdino šios sekcijos pirmininkas akad. prof. Leonardas Sauka.

Prof. Bronislovui Genzeliui 2008 m. Lietuvos mokslo premija skirta už darbų ciklą *Lietuvos kultūros istorijos tyrinėjimai (kultūrologiniai ir politologiniai aspektai) (1988–2007 m.)*.

Pasak L. Saukos, B. Genzelis neabejotinai laikytinas vienu žymiausių Lietuvos valstybininkų ir humanistų, jo darbai atvėrė plačius tarpdisciplininės filosofijos, kūrybinės minties ir idėjų istorijos barus. Daug kur B. Genzeliui teko būti pionieriumi, jo darbai nesensta, ligi šiol nepraranda aktualumo. Kaip ypač reikšmingą L. Sauka vertina laureato pasiūlytą kultūrų sąveikos koncepciją – ji pasitarnavo ne tik humanitarinių mokslų plėtotei Lietuvoje, bet ir šalyse kaimynėse. Todėl šio mokslininko išskirtiniam kūrybos bruožiui ir tinka sąvoka mokslinės kūrybos polifoniškumas.

Vienas ar su bendradarbiais B. Genzelis yra parašęs 16 monografijų, sudarė 9 knygas, parašė 90 mokslinių ir 60 publicistinių straipsnių. Lietuvos kultūros istoriją jis pradėjo tyrinėti dar 1965 m., o Lietuvos mokslo premijų konkursui pateikė ciklą tik tų darbų, kurie buvo padaryti ir paskelbti 1988–2006 metais. Tie tyrinėjimai apibendrinti monografijose: *Kultūrų sąveika (1989)*, *Lietuvos kultūros istorijos metmenys (2001)*, *Jokūbas Minkevičius (2003)*, *Kelias į 1918 metų Vasario 16-ąją (2005)*, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje (2005)*, *Imperijai griūvant: žmonės, įvykiai, procesai (2006)*, *The restitution of Lithuania's statehood (2007)*. Taip pat autorius pristatė ir monografijose nepanaudotus svarbiausius savo straipsnius, skelbtus lietuvių, anglų, lenkų, rusų, vokiečių kalbomis, nes įvairiose tarptautinėse konferencijose pasaulio mokslo visuomenę teko supažindinti su reikšmingiausiais Lietuvos kultūros fenomenais.

Dėstydamas šalies aukštosiose mokyklose B. Genzelis išugdė daugybę aktyvių mokslininkų ir dabartinės valstybės veikėjų, o pats mokslininkas niekada nesišalino politinės ir visuomeninės veiklos, yra 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto signataras.

Įvertintas lietuvių kalbos tarmių žinovas

Prof. Aleksui Stanislavui Girdeniui 2008 m. Lietuvos mokslo premija skirta už darbų ciklą *Fonologijos, dialektologijos ir kalbos istorijos tyrimai (1996–2003 m.)*.

Kaip trumpoje pateiktų darbų anotacijoje rašo Lietuvių kalbos instituto laikinai einanti pareigas mokslinė sekretorė Violeta Meiliūnaitė, A. S. Girdenio pateiktieji premijai gauti darbai rodo jo kaip

Lietuvos mokslo premijos laureatas prof. habil. dr. Alfonsas Girdenis su savo mokinėmis: Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedros administratorė Rūta Bagužytė, doc. dr. Irena Kruopienė ir doktorantė Jurgita Jaroslaviene

mokslininko interesų daugiakryptiškumą, sugebėjimą drąsiai sužadinti ir plėtoti naujas mokslines idėjas ir jas tvirtai pagrįsti kruopščiai surinktais gausiais faktais. Tuo netenka stebėtis, nes A. Girdeinis yra tarptautiniu mastu pripažintas Lietuvos fonologinės mokyklos kūrėjas, išugdęs didžiulį šios srities kalbos specialistų būrį. Beje, iš trijų pateiktųjų mokslo premijai darbų vienas kaip tik ir skirtas fonologijai – *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai* (2003). Paminėsime ir kitus du darbus: *Taip sneka tirkšliškiai: Šiaurės žemaičių telšiškių tekstai su komentarais* (1996) ir *Kalbotyros darbai* (2000–2001, 3 t.).

Ne tik kalbininkai žino, kad A. S. Girdeinis su prof. Zigmū Zinkevičiumi yra naujos lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos sudarytojai. Pagal kilmę pats būdamas iš Tryškių, iki panagių išgliaudė savo gimtąją žemaičių tarmę. Savo darbe profesorius pateikė ne tik reikšmingos dialektologijai faktinės medžiagos, bet ir pateikė įvairių tarminių faktų paaiškinimus.

Reikšmingi A. S. Girdeinio kalbos istorijos tyrinėjimai, ypač diachroninės fonologijos ir morfologijos darbai. Jais naudojasi ir ateičioje naudosis ir kitų baltų kalbų tyrinėtojai.

Kaip susilaikyti nepasakius, kad 2008 m. išėjo naujausia A. S. Girdeinio knyga *Žemaičių dzūkai*, kurią kaip ir tris išvardytas profesoriaus knygas išleido Mokslo ir enciklopedijų institutas. Tai labai įdomiai ir savitai šiaurės žemaičių patarimei skirta knyga – kretingiškių šnektai, vadinamiesiems žemaičių dzūkams. Deja, kartu su autoriumi apgailėstaujame, kad daugeliu atvejų jau ne patiems tiems žemaičių dzūkams, bet jau jų palikuonims, kurie kilę iš Endriejavo–Judrėnų–Veiviržėnų–Gargždų keturkampio. Užtat džiū-

Fizinių mokslų srityje mokslo premija apdovanoti laureatai (viduryje): profesoriai Saulius Juršėnas, Edmundas Kuokštis, Gintautas Tamulaitis ir bendrovės „Sensor Electronic Technology“ (JAV) prezidentas ir vykdomasis direktorius dr. Remigijus Gaška, kuriuos sveikina Česlovas Juršėnas, Premjeras Andrius Kubilius, švietimo ir mokslo ministras Gintaras Steponavičius ir Lietuvos mokslo premijų komisijos pirmininkas akad. Zenonas Rokus Rudzikas

nės veiklos (eksperimentinės plėtos) Eugenijaus Jovaišos darbų ciklas *Istorija ir kompiuteriai* (1997–2007 m.) taip pat įvertintas 2008 m. Lietuvos mokslo premija. Vargu ar kas dėl tokio aukšto įvertinimo nušėbo – seniai žinijome, kad tai išties vertas premijos darbas.

Mokslo Lietuvoje gan išsamiai esame pristatę Vilniaus pedagoginio universiteto doc. dr. E. Jovaišos daugialypės terpės (multimedijos) technologijos priemonėmis atliktą projektą *Įdomioji Lietuvos istorija*.

tų sudarytojas, mokslinis redaktorius, vertintojas, sąsajų sisteminės dalies projektuotojas, dalies tekstų autorius ir bendraautoris yra E. Jovaiša. Šis didžiulis darbas yra tikra dovana mūsų moksleiviams, studentams, mokytojams ir dėstytojams, taip pat ir visiems istorijos mokslu, apskritai mūsų tautos ir valstybės praeitimi besidomintiems žmonėms.

Ciklą pristatęs akad. L. Sauka atkreipė dėmesį į gausų gamtos ir kultūros regimųjų formų panaudo-

ir tolimus priešistorės laikus. E. Jovaišos darbas pradedamas nuo pirmųjų poledynmečiu dabartinės Lietuvos teritorijoje įsikūrusių žmonių, kai apie jokią istoriją dar niekas ne nespėjo, bet žmonės gyveno, medžiavo, žvejojė, rinko gamtos teikiamas gėrybes, prisijaukino ugnį, pradėjo gamintis pirmuosius darbo įrankius. Žvelgiant į pateiktus vaizdus ar siužetus, visur jauti didelę autoriaus pagarbą bet kurios gyvenimo sanklodos ar ekonominės farmacijos žmogui ir jo veiklai. Ar ne iš tos pagarbos ir išsirutuliojo siekis suprasti daug vėliau susiformavusių atskirų baltų genčių savitumus, atėiti ir iki lietuvių tautos, valstybingumo pirmųjų darinių, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susiformavimo ir iki pat mūsų laikų.

Nuo 1998 iki 2006 metų ciklo darbus išleido *Elektroninės leidybos namai* ir Vilniaus pedagoginis universitetas 18 tūkst. kompaktinių plokštelių tiražu. Kai kuriuos ciklo darbus *Žvilgsnis į „Aukso amžių“*, *Gimtoji istorija*, *Įdomioji istorija* – galima rasti internete. Taikomiejiems darbams archeologijos moksle skirti du darbai – *Žvilgsnis į „Aukso amžių“*. *Baltai pirmaisiais amžiais po Kristaus* (1998) ir *Lietuva iki Mindaugo* (1999, 2003). Pirmajame darbe naudojama daugialypė terpė kuriant interaktyvų siužetą skirtą I–V a. Lietuvos laidojimo paminklams, Dauglaukio kapinyno žemėlapiams ir kitiems dalykams. Antrajame (*Lietuva iki Mindaugo*) pristatoma Lietuvos priešistorė.

Daugialypės terpės galimybes E. Jovaiša naudoja ir mokslinės periodikos reikalams, leisdamas *Istorijos* žurnalą; 64-asis numeris išleistas ir kompaktinėje plokštelėje. Vaizdo siužetas, dvimatė animacija ir vaizdo interviu forma pagyvena tokius straipsnius kaip *Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.)* ir *Skalvių istorijos šaltiniai*.

Nepamiršti ir istorijos vadovėliai, dvi kompiuterinės Lietuvos istorijos versijos panaudotos vadovėliams *Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės* (2002–2004) ir trijų dalių *Įdomioji Lietuvos istorija. Valstybingumo, meno ir visuomenės istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų* (2004–2006, 2007).

Kultūros paveldas pristatomas trijuose darbuose: *Atstatykite Lietuvos valdovų rūmus* (2003), *Lietuvos dvarai* (2005) ir *Tauragės kraštas priešistorėje* (2006). Pirmajame iš šių darbų sukurti trimačiai Valdovų rūmų modeliai, renesansinės koklinės krosnies modeliai, specialiose ekspozicijose rodomi archeologiniai Valdovų rūmų radiniai.

Galima tik pritarti L. Saukai, kad šis darbų ciklas – didžiulė parama pačiam Lietuvos istorijos mokslui, edukacijai, pedagogikai ir Lietuvos įvaizdžio pasaulyje formavimui, nes kai kurios šių darbų versijos yra ir anglų kalba.

Bus daugiau

Gediminas Zemlickas

Lietuvos mokslo premijos laureatą Eugenijų Jovaišą lengviau nufotografuoti tarp Trakų pilies senųjų skliautų, negu atsiimančią Mokslo premijos laureato diplomą

gina tai, kad profesorius išlieka kūrybingas, darbštus ir jokios premijos jo kaip mokslininko nesustabdys, ilsėtis nenukreips, sulauksime ir naujų A. S. Girdeinio darbų.

Istorijai į pagalbą ateina technologijos

Humanitarinių ir socialinių mokslų srities taikomosios mokslin-

Lietuvoje E. Jovaiša yra šios technologijos pritaikymo archeologijos ir istorijos mokslų propagavimui pradininkas ir didelis entuziastas. Jis subūrė kūrybingus įvairių sričių specialistus ir jam vadovavo. Pavyko sukurti ne tik labai gyvą, nuotainką, bet ir giliomis žiniomis – archeologinių tyrinėjimų duomenimis ir archyvų šaltiniais pagrįstą Lietuvos istorijos koncepciją. Visų siuže-

jimą. Tai ne šiaip istorija, bet istorijos ir kultūrologijos technologinė versija. Tenka tik pritarti L. Saukai, kad E. Jovaišos sumanytas ir įgyvendintas darbų ciklas *Kompiuteriai ir istorija* pakeitė Lietuvos istorijos dėstymą šalyje, nes žodinių dėstymą dabar galima derinti su vaizdu, simboliu, ženklų.

Beje, pats žodis *istorija* šiuo atveju lyg ir per siauras, nes aprėpia

Kviečiame į Rietavą

M. K. Čiurlionio kultūros ir paveldo fondas (įkurtas 2006 m. balandžio 25 d.), minėdamas fondo įkūrimo trejų metų sukaktį, ir ketvirtą sezoną tęsiantis labdarinių, edukacinių, meninių renginių ciklą *Nacionalinio paveldo išsaugojimui – aktyvi pilietinė iniciatyva*, kartu su Nacionaline UNESCO komisija balandžio 26 d. 14 val. Rietavo dvaro sodyboje, dabar – Oginskių kultūros istorijos muziejuje, rengia popietę, skirtą MIKALOJUI KONSTANTINUI ČIURLIONIUI ATMINTI. Dvaro parko teritorijoje esančioje Čiurlionio saloje bus sodinami ažuoliukai, o kultūrinėje popietėje dalyvaus fortepijoninis trio *Kaskados* (Albina Šikšniūtė, Rusnė Mataitytė ir Edmundas Kulikauskas), Aušra Liutkutė (sopranas), Vilija Mikštaitė (mecosopranas) ir Ingrida Milašūnė (pianinas). O parkotyriminkas Kęstutis Labanauskas pristatys Fondo kaupiamą parodą *Aplankyti paveldo objektai*.

Atkelta iš 1 p.

Jaunystė ir yra tikrasis gyvybės šaltinis

Gerbiamasis Profesoriau, kas Jums yra Kupiškis? Čia mačiau Jus labai žvalų, kupiną jėgų, gal net dar gyvybingesnį negu esu pratęs matyti Vilniuje. Gal Kupiškio krašte teka gyvybės šaltiniai?

Kai jaunystę prisimeni, kokia ji ten būtų, vis jaunystė. Čia, Kupiškyje, baigiau gimnaziją ir visko pradėjau matyti – daugiausia blogų dalykų. Būdavo, kad nenorėdavau net važiuoti į Kupiškį. Važiudavau į tėviškę, bet po melioracijos 1978 m. iš tėviškės plikas kalniukas liko. Yra tik viena traukos vieta – kapinės. Mama, tėvas, seneliai – visi čia guli. Nuvažiuoji, pasižiūri, tarytum su kaimynais susitinki, nes ten visi palaidoti, o visas kaimas tuščias. Vienas toks varganas gyventojas likęs iš viso mano gimtojo Čivų kaimo.

Ir Kupiškis, kur gimnazijoje mokėtės, tikriausiai gerokai pasikeitęs?

Pernai ar užpernai per Vėlines bandžiau nufotografuoti mūsų buvusius bendrabučius, kuriuose gyvome pas davatkėles ar našles. Dėl vieno namo ėmiau abejoti, nes yra du labai panašūs namai. Ėmiau vietinių žmonių klausinėti, kas atsimeina davatkėlę Alešūnaitę. Neradau nė vieno, kuris ką nors apie ją būtų girdėjęs. Visi gyventojai nauji. Tas pats ir per šios dienos pasiūlymą Kupiškio kultūros centre. Nežinau, kiek tikrų kupiškėnų ten buvo.

Gal vyresniesiems, tikriems kupiškėnams, nėra jėgų į tuos renginius ateiti?

Yra viena paslaptis, kuri siekia XIX a. ir ankstesnius laikus. Visais laikais Kupiškio kraštas garsėjo kaip linų auginimo rajonas. Linų pluoštas ir sėmenys buvo gabunami į Rygą, pagrindinės valstiečių pajamos buvo iš linų. Dauguma nebuvo lažininkai, buvo činšininkai – dvarininkams mokėję pinigais. Mūsų Čivų kaimas buvo valstybinis, taip pat mokėjo mokesčius – činšą. XIX a. tie činšininkai greičiausiai prakuto, o į amžiaus pabaigą iš šio krašto papylė jaunimas į Rygos, Tartu, Peterburgo, Maskvos aukštąsias mokyklas. Į Varšuvą iš šio krašto nevyko, o Vilniaus universitetas po 1831 m. sukilimo buvo uždarytas. Šio krašto klestėjimas tęsėsi ir toliau, tad važiuodamas per Kupiškio rajoną gali rasti kaimų, iš kurių kilo po kelis profesorius.

Kadangi tas krašto žmonių aktyvumas buvo iš seno, tai ir lėmė, kad vietiniai žmonės ir nuo kolūkių stengėsi atsiritoti. Ir turėjo globėjų miestuose, kurie galėjo padėti atsiritoti. Kai kraštas ištuštėjo, tą vietą užėmė kiti.

Vietiniai patraukė į didžiuosius miestus?

Kai Vilniuje susirenka Kupiškėnų klubas, tai jau minia žmonių. Juk jaunieji ten neateina, įdomu rinktis mano amžiaus kupiškėnams, taip pat 10–20 metų jaunesniems už mane.

Kai pasakos tapo nereikalingos

Agrarinės kultūros, agrarinės visuomenės irimas šiame krašte buvo labai vaizdus. Tą irimą labai paspartino prievartinis žmonių nuavimas nuo žemės ir buvusios kultūros naikinimas. Žmonės išsiskirstė, gyvena mišriai su kitų kraštų, kitų tarmių žmonėmis, niveliuojasi papročiai ir visa, kas siejo šio krašto žmones. Vietoj to kai-

MANO GYVENIMO ISTORIJS

Kalbiname istoriką profesorių Vytautą Merkį

Pristatant monografiją Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai: Kupiškio krašto garbės pilietis akad. Vytautas Merkys, jo žmona etnologė prof. Irena Regina Merkienė, geologas prof. Algirdas Gaigalas, filologė doc. dr. Genovaitė Dručkutė ir Kupiškio etnografijos muziejaus direktorė istorikė Violeta Aleknienė

miško, agrarinio būdo atsirado miestiškas gyvenimo būdas. Neteko reikšmės visos pasakos, tautosaka, agrarinis galvojimas. O juk tos pasakos ir tautosaka sudarė bene vienintelę kaimo kultūrą, kaimo žmonės „apsitarnaudavo“ tomis meninėmis formomis.

Panašiai kaip natūrinio ūkio forma apsirūpindavo materialiomis gėrybėmis?

Labai panašiai. Ūkis didžia dalimi buvo natūrinis, išskyrus tik prekinį linų ūkį. Tam ir augindavo linus, kad valstiečiai prasisiektų. Didžiulius plotus užsėdavo linais iki Pirmojo pasaulinio karo, dažnai žemę visiškai nualindavo, nes po linų žemė atsigaudavo po kokių 6 metų. Tik tada žemė vėl tikdavo grūdinėms kultūroms auginti.

Taigi per linus nuo XIX a. antrosios pusės šio krašto žmonės išleidžia vaikus į mokslus, į pasaulį, o pats šio krašto kaimas iš tradicinės kultūros išėjo į universaliosios kultūros platumas. Mat tie mokslus baigę jauni žmonės universaliąją kultūrą nešė į savo kaimus. Ta naujoji atneštinė kultūra iš dalies priimama, bet dar galiojo ir tradicinės kultūros apraiškos. Procesas įdomus. Kol nebuvo prievartos senosios kultūros atžvilgiu, ir tas naujo skverbimasis nebuvo labai skausmingas.

Tarybiniais laikais pradėta melioracija, prievartinis gyventojų iškėlimas į kolūkių gyvenvietes. Iš pradžių tas kolūkiečių gyvenimas atrodė be jokios perspektyvos. Mano mama mirė dar 1941 m., kai man buvo tik 11 metų, tėvas vedė pamotę, bet tragiškai žuvo 1946 metais. Pamotė ištekėjo už tokio Jono Latvėno, kuris man rašydavo laiškus: „Šiais metais mes baigėme ūkinius metus tokiais rezultatais – nei kolūkis mums, nei mes kolūkiui skolingi...“ Bet žmonėms juk reikėjo išgyventi. Kaip? Žmogus stengėsi iš kolūkio atsiimti bent mažą dalį to uždarbio, kurio už visus darbo metus taip ir negavo.

Tas prievartinis suvarymas į kolūkius gerokai apnaikino tradicinį kaimą, sunaikino buvusias žmonių bendruomenes, kaimo žmonių gyvenimo savireguliaciją. Neatsimenu, kad kas kaime dieną būtų rakinęs duris net ir Antrojo pasaulinio karo metais. Žmonės išėina į laukus, šluota užremia duris, kad kas atėjęs matytų, jog šeiminių na-

muose nėra. O mūsų laukai buvo už gero pusės kilometro nuo sodybos. Sąžiningumas ir tvarka pasiekta dėl kaimo bendruomenės disciplinos. Pati bendruomenė negailestingai baudavo arkliauvagus. Vieną tokį atvejį žinau.

Būtinai turite papasakoti.

Kaimo gyvenimo taisyklės

Nakčiai arkliai kaimiečiai pančiodavo geležiniais pančiais. Vienas mūsų giminaitis pamatė, kad naktį jo daržinės durys praviros. Pasirodo, nekviestas „svečias“ nori arklus atpančioti ir nusivesti. Paėmęs gerą lazda taip trinktelėjo arkliauvagiu, kad tas griuvo negyvas. Žmogus labai persigando, pamatė užmušęs sentikį iš kaimo, kur jie gyveno. Ką daryt? Įkišo negyvėlį į kūlį, pasikinkė arklį, nuvežė į Šepetą ir į kažkokį akivarą įkišo. Nieko net žmonai nepasakė.

Kai karčemoje būdavo magaryčios ar kita proga, žmonės susėdavo, sentikiai priedavo prie to mūsų giminaičio ir sakydavo: „Tai tu mūsų brolalį nudaigojai...“ O tas nudaudo, kad nežino, apie ką čia dabar

kalbama. Ir kitą, ir trečią kartą šitaip, bet sentikiai jam nekeršijo. Kad broliui nepasisekė, tai nepasisekė.

Dar tokį dalyką pasakysiu. Kai mano mama mirė, o tėvas paėmė pamotę, kaimas žiūrėjo, kad ji manęs neskriaustų. Klausdavo manęs ar neskriaudžia. Negi sakysiu, kad skriaudžia. Beje, pamotė buvo labai gera, kone motina.

Vieną kartą nutiko toks dalykas. Draugai į mokyklą atsinešdavo džiovinto sūrio, netrūpančio, labai skanaus graužti. O mūsų sūris trupa. Sužinojau iš draugų, kad jų tėvai tą sūrį slegia iš separuoto pieno varškės, o tą separuotą pieną parsineša iš pieninės. Prisiprašiau pamotės suslėgti ir man sūrį iš nugriebto pieno. Nelabai noriai, tačiau, kadangi gražiai prašiau, suslėgė. Mūsų namo stogas buvo skardinis, palėpėje stovėjo pintinė spinta, tad sūris toje spintoje greitai sudžiuvo. Rudenį ir aš tą sūrį nusinešiau į mokyklą, sakau: *Ir aš skanaus sūrio turiu.*

Mano klasės draugai kaime pasakė, kad aš iš namų atsinešu lieso pieno sūrį. Pasklido šnekos, kad pamotė vaikui gaili gero pieno. Daugiau neprisiprašiau, kad pamotė

man tokio sūrio suslėgtų. Buvo labai nesmagu, kad ją per mane taip apkalbėjo.

Taigi senasis kaimas gyveno pagal labai griežtas taisykles. Savireguliacija tą bendruomeniškumą ir palaikė. Savireguliacija buvo kaip reikiant, o jau visokio plauko vaigims nereikėtų pavydėti – buvo be gailėsčio baudžiami.

Mano antros eilės senelis Antanas, taip pat Merkys, labai mėgo arklus. O žemės turėjo gal 10–11 hektarų. Kiek tų arklių išlaikysi – viena. Pasigrožėjęs arkliais, vėl joja į turgų pamainikauti. Mano teta Ona sakydavo: „Antanas prajoja pro mūsų kiemą, paskui klausia, kaip patiko jo naujas arklys?..“ Kai žmonės pagiria, kad gražus, būdavo labai patenkintas.

Po Pirmojo pasaulinio karo su čigonu sumainė arklį, ir jį atpažino Totorių kaimo žmonės. Apkaltino arklį nuojus. Niekuo dėta Antaną mušė tiek, kad leisgvyi namo parvežė. Pasirgo kelias savaites ir mirė. Paskui Totorių kaimo žmonės sužinojo teisybę. Bet kas iš to?

Kaip Čivų kaimas Kaziuką šelpė

Ar jūsiškis Čivų kaimas turėjo savo elgetą?

Turėjo ir buvo įpareigotas, kad tas elgeta nebadautų. Jeigu kaime kas pjauna kiaulę, mėsos gabalėlį nuneša ir elgetai. Vienas toks varguolis buvo – užėjęs vis kokias žinias atnešdavo, o šeiminkė paklausia, gal šis norėtų sriubos. Ne, jis nenori valgyti. Na, bet sėskis, Kaziuk, nors paragausi, ar gera čia sriuba, visas puodas privirtas. Įpila jam sriubos dubenį, Kazimieras alkanas ir mielai tą sriubą suvalgo. Bet pats valgyti ar išmaldos neprašo. Niekada Kazimieras nieko neprašydavo, o atėjęs pasakodavo naujienas, už kurias žmonės jį pavalgydindavo. Jis kartais padėdavo darbus dirbti, jokios terbos nesinešdavo, o jo motina Grasyčia vaikščiodavo su terba. Jos tikras vardas buvo Marijona, bet niekas jos taip nevadino, tik Grasyčia, mat jos motina buvo Grasilda. O sūnų Kazimierą vadindavo Marijoniuku, bet tik už akių, tiesiai netiko vadinti.

Močiutės sūnus Jonas Merkys gyveno Puožo kaime, už kokių 4 kilometrų nuo mūsų, tad norėdama sužinoti, kaip jis gyvena, ar su mar-

Akad. Vytautas Merkys su žmona Irena Regina ir archeologu humanitarinių mokslų daktaru Gintautu Zabiela

čia nesipyksta, kaip vaikai, ūkis, kokių gyvulių turi, prašydavo Grasyčios nueiti Puožan ir sužinoti naujienas. Už tai duodavo litą, o Puože – kitą, nes papasakoja apie mus. Po kokių dviejų savačių Grasyčia grįžta kaip paštininkė su naujienom. O kaimas jautė tam tikrą moralinį įsipareigojimą Marijonioką ir Grasyčią išlaikyti ir jais rūpintis. Duodavo ir arklį iš miško parsivežti sausuolių.

Užduosiu gal ir naių klausimą: kaip turtingame Kupiški krašte būdavo tarpama varguoliu? Ar tai iš kartos į kartą nelaimėlius lydintis „užkeikimas“, kai varguolis gimdo varguolį, iš skurdo išbristi nėra jokių galimybių, o gal buvo kitaip? Nėra žemės, sveikatos – štai ir varguolis?

Dažniausiai iš seno varguoliais tapo, kai buvo dalijami ūkiai. Vyresniesiems sūnams tekdavo ūkis, o jaunėliui atskirdavo vieną dešimtinę žemės (apie 1 hektarą) gale lauko. Tėn pasistatydavo trobelę ir gyvenk kaip išmanai.

Jeigu žmogus tvirto būdo (ne tiek fiziškai, kiek charakteriu), jis kaip nors pragyvendavo, išmaldos neprašydavo: bernaudo, kažkaip sukrovosi, kitas kiek susitaupeš praplėsdavo savo žemės sklypelį, ypač jei greta kas nusigyvenęs būdavo. Vienas, žiūrėk, siuvėju tapdavo, kitas – staliumi. Prisimenu, viena moteriškė pramoko sijonus plisuoti, kai buvo madinga. Iš to ir gyvendavo.

O mūsų Kazimieras nei sėjo, nei sodino, bet badu nemirė.

Ar tokių, kurie nei sėjo, nei pjovė, žmonės neniekino?

Neniekino, bet ir lygiais nelaikydavo.

Koks žmonių supratingumas: varguolių reikia išlaikyti ir dar nepažeisti žmogaus orumo, nepažeiminti. Stebiantis senojo kaimo žmonių delikatumas. Iš ko jis? Iš kunigo pamokymo?

Pamokydavo gerais pavyzdžiais ir kunigai. Kai baudžiava buvo, baudžiauninkai būdavo įpareigoti savo žmones išlaikyti. Stipresnieji turėdavo rūpintis vargingesniais. Jei likdavo našlė, ją turėdavo priimti gyventi, duoti valgyti. Dvaras už tai kokią nuolaidą duodavo. Naudinga buvo ir ūkiui, nes toks papildomas žmogus atlikdavo baudžiatvės dienas dvare. Kai žiūri į kaimo žmonių sąrašus, iš pavardžių matyti, kad kiekvienam name gyvena giminės. Pasitaiko ir kelios pavardės nė iš kur. Pas vieną ūkininką kokie trys būdavo svetimi.

Tapdavo lyg ir samdiniais, bet užmokesčio jiems niekas nemokėdavo? O ar tapdavo šeimos nariais?

Jie padėdavo dirbti, jokio užmokesčio negaudavo, tik išlaikymą – taip kaimas rūpinosi netekusiais pragyvenimo šaltinio.

O kaip su nepažįstamu užklydusiu elgeta?

Duodavo didelę riekę duonos ar dar ko, bet ilgos kalbos nebūdavo. O saviesiems pavargėliams daug didesnio dėmesio būta.

Ateina Kaziukas, srebja sriubą, iš už atlapo kyšo butelio gurklys. Mat Kaziukas buvo didelis kačių mėgėjas, laikė gal kokį dešimtį kačių. Trobelė niekada nevaloma, baisesniai dvokia. Butelio gurklį pamąčiusi šeimininkė klausia: „Kaziuk, gal pieno katėms reikia?“ – „Nu, tai va šiandien neturėjau pieno.“ – Duok butelį.“ Tas eina namo patenkintas kačių lakinti.

Opkelis visada padės

Kaip tokį kaimą reikėtų vertinti? Seno gyvenimo būdo, patriarchalinių papročių atspindys, o gal visai savita kultūra?

Vadinamoji agrarinė kultūra būdinga visai Europai, tik kitose šalyse daug anksčiau išnykusi. Ją išstūmė nestelbusi pramoninė, biurgerinė kultūra. O Lietuvoje industrinė visuomenė buvo silpna ir ta pati daugiausia žydiška.

Dar neprakalbome apie Kupiški krašto kaimo žmonių santykį su žydais.

Lietuviai gyveno savo agrarinio gyvenimo, o žydai – savo rūpesčiais. Buvo tam tikra pertvara tarp bendruomenių, religijų, verslo ir kultūros požiūriu.

Bendruomenės nesimaišė, bet kaimas turėjo „savo“ žydus ir jais rūpinosi?

Ir mes turėjome savo žydą Skapiškyje. Nežinau nė jo tikros pavardės, Opkeliu vadindavome. Pas jį apsidavome. Moterys savo ryšulius pasidėdavo, persiaudavo.

O ką Opkeliui už tai?

Pas jį jau reikėdavo pirkti prekes. Pas kitą eisi – negerai, vadinaš, paniekinai „savo“ žydą. Tada pas jį gėda bus ir užteisi.

Kas siejo bendruomenę

Apie šiuos ir kitus senojo lietuviško kaimo papročius „Mokslo Lietuvoje“ spausdinome pokalbius su prof. Manfredu Kleinu iš Vokietijos, kuriam visi šie Lietuvos tradicinės kultūros etnografiniai ir etnologiniai dalykai labai įdomūs, todėl jis juos yra nemažai tyrinėjęs.

Teko bendrauti su Manfredu Kleinu. Kaimas ir jo papročiai – mano gyvenimo dalis. Labai sparčiai kaimo bendruomenės papročiai apnyko, kai žmonės skirstėsi į vienkienes. Neliko ekonominių bendruomenės siejančių funkcijų, neberekėjo dalinti ganyklų ar reguliuoti gyvulių skaičiaus, samdyti bendro kerdžiaus ar piemenų. Atkrito reikalas sėjai laukus reguliuoti. Kaime gyvendamas bet kur javų nepasisėsi. Reikėdavo sutarti, kur sėti rugius, kur miežius, vasarą, kur sodinti bulves. Viskas būdavo sureguliuota, maždaug vienu metu visur rugius kaimas nupjauna – laisvoje rugienoje jau galima ganyti gyvulius.

Ekonominė bendros veiklos funkcija bendruomenėse buvo labai svarbi, tačiau vienkiesiuose išnyko.

Žmonės skirtingi. Ar visados prasta buvo sutarti, kuriame lauke ką sėti? Juk kiekvienas kaimas turėjo ir savą užsispyrėlį. Kaip juos paveikdavo?

Pasitaikydavo visko. Mūsų kaime iškildavo lyderiai ir jų žodžio būdavo klausoma. Dažniausiai tai turtingesni ir fiziškai stiprūs vyrai. O jei dar keli broliai kartu gyvena, paveikdavo ir kaimo sueigos sprendimus.

Ar būdavo panaudojamos fizinio poveikio priemonės?

Neatsimenu, kad būtų buvę kokių užsipuolimų ar muštynių. Bent jau mūsų kaime.

Kai žmogus suseraga, miršta, našlė lieka, ar kaimas rūpindavosi?

Sveikatos netekusiam, našlei kaimas padėdavo šieno prisišienauti ar kitus darbus nudirbti. Našlei kaimas ir vyrą stengdavosi rasti. Jeigu sena, vaikų neturi, globėją parūpindavo, paprastai giminaitį. Už tą globą gaudavo pažadą, kad po mirties globėjui atiteks mirusiosios ūkis.

Mirus vyrui ar žmonai, nebuvo papročio, kad tuojau pat iš naujo pultų tekėti ar vesti. Bent metus tekdavo išlaukti. Visa tai gal turėjo ir praktinę reikšmę, kad nesusipainiotų, kur čia buvusio ir naujo vyro vaikai. Taigi gedulo metus tekdavo išlaukti, našliui ar našlei padėdavo talkomis javus nupjauti, šienauti ar šieną suvežti. Lyg ir viso kaimo prievolė.

Jeigu mirdavo varguolis, pavyzdžiui, minėtoji Grasyčia, kas ją laidos? Sūnus Kazimieras vienas nepajėgė laidotuves suruošti. Kaimo žmonės sutarė, kas karstą sukals, kas mišias užpirks. Palaidojo ne parapijos kapinėse, bet senose kaimo kapinėse. Prieš laidojimą žmonės susinėšė valgio ir gėrimo, atgiedojo priklausančias tam atvejui giesmes. Po palaidojimo susirinko ne Grasyčios gryčioje, bet pas kaimyną, paminėjo mirusiąją, atliko krikščionišką pareigą ir viskas.

Kaip degtinę ragaudavo

Gerdavo arielką ar alų?

Arielkos mūsų krašte gerdavo po nedaug. Per vestuves ant stalo degtinės nebūdavo. Būdavo gero alaus, stipraus. 4–5 stiklines išgėręs nuo kėdės nepasikelsi, kojas pakerta. Nežinantis galėjo atsidurti ne visai patogioje padėtyje.

Iš Kupiški krašto kilęs akademikas Juozas Matulis, Lietuvos mokslų akademijos ilgametis prezidentas, kurio šimtąsias gimimo metines šiemet minime. Kupiškyje vyko mokslo dienos, su J. Matuliu važiavo ir vieno žurnalo redaktorius.

Du akademikai, du Merkliai, kilę iš Kupiški krašto: Vytautas Merkys – iš Čivų, Alfonsas Merkys – iš Puožo kaimo

Prie rajono ribos atvykęlius iš Vilniaus sutiko, pavaišino alumi. Paragauk, paragauk, – ragina kupiškėnai, redaktorius ir paragavo kelias stiklines. Atsigaivino, reikia eiti, o nuo kelmo pakilti negali – visiškai pakirto kojas, nors galvoje šviesu. O kupiškėnas J. Matulis geria palengva, po nedaug, žino to alučio šnekučio klastą. Lyg ir dažnai stiklinę kilnoja, bet išgeria nedaug.

Nejaugi degtinutės taip ir neparagaudavo kupiškėnai?

Degtinė buvo reikalinga. Pirmiausia piršlyboms. Piršliai atvažiuoja, pakloja nosinę, pastato buteliuką. Ant pliko stalo nestatydavo. Tada jau pasiūlydavo taurelę ir piršlys pradeda kalbą. Tai va, turio čia

tokį veršiuką parduoti, ieškau kupčiaus... Ir taip toliau ta pačia gaida. Buteliuką išragauja, visi atšyla, jeigu kalba rišasi, tai šeimininkas gali savo buteliuko ir nestatyti. Jeigu kalba nesiriša, šeimininkas buteliuką sugražina ir važiuk toliau.

Per daug tų papročių dalykuose man dalyvauti nėra tekę, bet girdėdavau kitus pasakojant.

Apie prašmatnias Čivų panas

Pasitaikydavo ir prašmatnių panelių. Dar prieš karą pas vieną dažnai piršliai atvažiuodavo. Jos tėvas buvo miręs, tai ji pati klausinėdavo apie jaunikį: kas toks, ką dirbi, koks tavo ūkis?.. Jeigu kalba stringa, nesiriša, nieko nelaimėję piršliai su jaunikiu greit išvažiuoja.

O viena buvo tikra kaimo gražuolė, bet turėjo mažai žemės, gal tik 5–6 hektarus. Vienintelė kaime turėjo bibliotekėlę, skaitė net Piliponio detektyvus. Dar ir man paskolindavo.

Tai jau moderni pana.

Buvo atvejys, kai ji į kiemą piršlių neįsileido. Pakalbėjo prie vartelių, iš kur ir ko? Prisimenu, jaunojo pavar-

tik sėdi, nieko nekalba. Atkalba piršlys, – čia jau reikėdavo ir degtinės.

Kur dar degtinės reikia? Kai piršlį karia, išperka jaunieji: jaunoji užriša rankšluostį, o jaunasis duoda degtinės. Būdavo tokie ketvertukai, to pakakdavo. Kartais pavaišindavo ir pajaunius, bet ne prie stalo.

Degtinė būdavo pirktinė, o gal gerai ir naminė?

Vestuvėms naminė netikdavo. Darydavo ir naminės, bet labai bijodavo. Sakydavo, ūkį prarasi, kai pagaus. Vokiečių laikais visur jau pradėjo degtinę varyti, net savo kieme. Kai iš cukrinių runkelių pradėdavo varyti, gėrėjai ilgai neišgyvendavo. Toks amerikonas buvo grįžęs, apsvylęs buvo, ėjo kalbos, kad Amerikoje žmoną palikęs. Užėjo karas, nespėjo didelio ūkio susitvarkyti. Pradėjo iš cukrinių runkelių varyti degtinę: nuo pieno bidoną privaro, prieangyje pastato, puoduką prikabina, ir svečias, jei nori, gali atsigerti kaip kokios rūgšties. Dar ir paragina.

Labai neilgai šitaip tęsėsi: žmogus sunyko, kepenis sugadino. Cukrinė degtinė nevalyta – kaip nuodas. Ruginė gal nieko – žmonės ją gerdavo. Mūsų namuose būdavo 250 gramų buteliukas. Jei atvažiuodavo giminės, kiaušiniškos pakepa, o jei alaus neturi, tą „ketvertuką“ pastato. Geria iš vienos taurelės tokio labai storo stiklo. Gal ir tilpdavo kokie penki gramai. Kelioms valandoms to gėrimo pakakdavo.

Nemačiau savo tėvo girto. Tik vieną kartą turguje kažką pardavęs, gėrė magaryčias ir parvažiavo dainuodamas. Nusigandome, kas čia atsitiko?

Moterims – antrokas

O klatingasis alus? Jeigu iš Vilniaus atvykęs redaktorius ne iškart nuo kelmo pakilo, tai ne prastas alus buvo?

Apšildavo ir nuo alaus, bet nekvailiodavo.

O moterys ar merginos gerdavo alų?

Truputį gerdavo, panelės nedaug. Pagyvenę moterys gal daugiau išgerdavo, bet irgi nedaug. Moterims būdavo atskiras alus, silpnėnis, vadindavome antroku.

Nuo pirmojo košimo išplauna maistingąsias salyklo medžiagas, užraugia – tai pirmokas, labai stiprus alus. Antrojo košimo „pilzneris“ išeina – antrokas. O trečiokas – tai nelabai kas būdavo, faktiškai gira, vargu ar ten bent kiek alkoholio būdavo. Tai štai antroka duodavo moterims. Arba keptinį alų darydavo moterims. Jeigu didelės vestuvės, be keptinio neapsieidavo.

Ką reiškia – keptinis alus?

Esmė tokia. Salyklo miltus sumaišydavo kaip kokią teslą, sudėdavo į pailgą skardą ir pastumia į įkaitintą pečių. Kai gerai pakaista, toliau ją doruoja kaip paprastą salyklą: užšutina, nukošia ir visa kita. Alus būna tamsus, nestiprus, bet skanus. Net mano mama tokio alaus pasidarydavo.

Ar ši naminio alaus gaminimo tradicija išliks? O gal nunyks kaip ir daugelis savitų krašto dalykų?

Sunku pasakyti. Paskutinį kartą Čivų kaimo vestuvėse buvau 1975 m. Tai buvo dar sena tvarka – geriamas tik alus, o degtinė – ne prie stalo.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Profesorius Salezijus Pavilonis – mokslininkas, pedagogas, visuomenininkas

Vilniaus medicinos draugijos valdyba 1982 metais: I eilėje iš kairės gydytoja Z. Gerdaitytė, prof. J. Rugjenius, prof. Ch. Kibarskis, prof. S. Pavilonis (Vilniaus medicinos draugijos pirmininkas), doc. dr. D. Triponienė; II eilėje doc. A. Dembinskas, gydytojas V. Leimonas, doc. A. Musneckienė, gydytojas Č. Kunevičius, doc. G. Jusaitienė, doc. A. Žygas, prof. P. Čibiras; III eilėje doc. R. Kašinskas, provizorė V. Katilienė, doc. P. Skruibis, doc. E. Broslavskis, dr. P. Pauliukas

Turbūt Lietuvoje nėra gydytojo, kuris nebūtų girdėjęs apie Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto ilgametį dekaną profesorį Salezijų Pavilonį. Tai iškilis asmenybė Lietuvos medicinos istorijoje, talentingas mokslininkas, neeilinių gabumų pedagogas, visuomenininkas, taurus ir principingas žmogus.

S. Pavilonis gimė 1919 m. gegužės 1 d. Kupiškio miestelyje. 1936 m. baigė Panevėžio berniukų gimnaziją ir įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto medicinos skyrių, kurį baigė 1941 metais. Nuo 1941 m. dirbo pedagoginį darbą Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos katedroje. Vokiečių okupacijos metais, uždarius Vilniaus universitetą, rūpinosi katedros turto, muziejaus ir bibliotekos išsaugojimu. 1948 m. apgynė medicinos mokslų daktaro disertaciją ir buvo išrinktas Anatomijos katedros vedėju. Nuo 1952 m. vadovavo jungtinei Anatomijos, histologijos ir embriologijos katedrai, 1953 m. jam suteiktas mokslinis docento vardas. 1969 m. apgynė habilituoto medicinos mokslų daktaro disertaciją, 1971 m. suteiktas profesoriaus vardas. S. Pavilonis išsiskyrė dešimtmečius skaitė anatomijos kursą Medicinos fakulteto studentams, o nuo 1969 m. – ir antropologijos kursą Istorijos fakulteto psichologijos specialybės studentams.

Prof. Salezijus Pavilonis labai intensyviai dirbo mokslu tiriamąjį darbą, parašė per 500 mokslu darbų, tarp jų knygų, brošiūrų, metodinių rekomendacijų, straipsnių ir kt. Svarbiausieji darbai, jau pradėdant daktaro disertaciją *Veido, burnos ir dantų morfologija*, yra antropologijos temomis ir nagrinėja žmogaus biologiją. Dauguma jų skirti vaiko organizmo normos ir patologijos amžiaus ypatumams. Didžiausias darbas šia tema yra habilituoto mokslų daktaro disertacija *Lietuvių vaikų lytinio brendimo periodo ypatumai*. Disertacijoje apibendrinami 16 475 ištirtų asmenų (7–25 metų) antropo-

galima atlikti visus svarbiausius mokslinius tyrimus somatologijos ir paleoantropologijos srityse.

Pastarąjį dešimtmetį profesorius kartu su bendradarbiais tyrinėjo patologinių veiksnių (vaistinių medžiagų, įgimtų širdies ydų, gimdymo traumų) bei socialinės aplinkos įtaką vaiko fiziniams vystymuisi.

Salezijus Pavilonis daug nuveikė rengdamas žmogaus anatomijos vadovėlius lietuvių kalba. Dar 1944–1946 m. buvo išleisti anatomijos konspektai: *Angiologija*, *Limfinė sistema*, *Simpatinė sistema*. Jais ilgai naudojo si studentai medikai. 1957–1958 m. profesorius su kitais išvertė į lietuvių kalbą V. Tonkovo *Žmogaus anatomijos vadovėlį*, o 1972 m. kartu su kolegomis kauniečiais parengė originalų vadovėlį *Žmogaus anatomija*. Antrasis pataisytas šio vadovėlio leidimas pasirodė 1984 metais.

Profesorius S. Pavilonis – vienas iš lietuviškos medicinos terminijos kūrėjų ir puoselėtojų. Lietuviškus medicinos terminus kūrė versdamas iš kitų kalbų ir redaguodamas ne tik anatomijos, bet ir fiziologijos, terapijos bei kitų medicinos šakų vadovėlius. Daugiausia nuveikė normindamas anatomijos terminus. Sukurta iš esmės nauja raumenų, sąnarių, kraujagyslių ir nervų nomenklatūra. Per 25 metus su bendraautoriais parengė kapitalinį *Medicinos terminų žodyną* lotynų, lietuvių ir rusų kalbomis, kuris išėjo iš spaudos 1980 metais. Būdamas redakcinių kolegijų narys, konsultantas ir daugybės straipsnių autorius, profesorius taip pat labai prisidėjo prie įvairių lietuviškų enciklopedijų rengimo.

Nesvetimas prof. S. Paviloniui buvo ir mokslu populiarinimo darbas: jis skaitė paskaitas visuomenei daugelyje Lietuvos miestų ir rajonų, kalbėdavo per radiją ir televiziją. Dažniausia paskaitų tema – mokslinė pasaulėžiūra.

Prof. Salezijus Pavilonis – ilgameitis Medicinos fakulteto dekanas. Administraciniam darbu jis atidavė beveik tris savo gyvenimo dešimtmečius. 1948–1950 m. S. Pavilonis buvo Medicinos fakulteto prodekanas, o 1956–1984 m. (su nedidele trejų metų pertrauka 1965–1968 m.) – dekanas. Tai ilgiausiai, net 25 metus, tokiam poste dirbęs universiteto darbuotojas, dėl to neoficialiai jis buvo vadinamas dekanu dekanu. Per tą laiką Medicinos fakultetas smarkiai išaugo ir sustiprėjo. Buvo išugdyti nauji mokslu daktarai, šalia prityrusių senųjų profesorių buvo suburtas jaunų ir perspektyvių darbuotojų būrys. Iš visų universiteto fakultetų tik Medicinos fakultete buvo tiek daug mokslininkų laipsnius ir vardus turinčių darbuotojų, o iš visų universiteto habilituotų daktarų pusę sudarė Medicinos fakulteto habilituoti daktarai. Tik prof. S. Pavilonio pastangomis Medicinos fakultete buvo įkurtas higienos ir sanitarijos specialybės skyrius, vakarinis pediatrijos skyrius (vėliau jis išaugo į pediatrijos dieninį skyrių) ir gydytojų tobulinimosi skyrius, kuris ilgainiui tapo savarankišku Gydytojų tobulinimosi fakultetu. Dekanas Salezijus Pavilonis visada buvo labai palankiai nusiteikęs jaunosios medikų kartos atžvilgiu, mielai dalyvaudavo įvairiuose studentų renginiuose, rūpinosi studentų reikalais, todėl buvo visų labai gerbiamas ir mylimas.

Prof. S. Pavilonis pasižymėjo ypa-

Prisimenant profesorį Salezijų Pavilonį – ilgametį Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto dekaną, Vilniaus medicinos draugijos iškiliausią Prezidentą, kuriam š. m. gegužės 1 d. būtų sukakę 90 metų

Profesoriui Salezijui Paviloniui (1919–1998) paskutiniaisiais gyvenimo metais Vilniaus medicinos draugija buvo paskutinė visuomeninės veiklos sfera.

Prof. Salezijus Pavilonis vadovavo Draugijai tęsdamas savo pirmtakų dvasią ir giliai suprasdamas Draugijos vaidmenį.

Visada turėjo platų požiūrį, savo nuomonę. Jau pirmajame Vilniaus medicinos draugijos valdybos posėdyje jos pirmininkas suformulavo Draugijos kryptis (cituoju protokolą): „Vilniaus medicinos draugija turi rūpintis medicinine sociologija, gydytojų etika ir deontologija, Vilniaus medicinos istorija, mokslo įdiegimu ir praktika, gydytojų kvalifikacijos kėlimu ir skatinimu, žymių gydytojų ir datų pažymėjimu.“

1977 m. prof. S. Pavilonio siūlymu įsteigta Vilniaus medicinos draugijos premija už geriausią mokslo darbą, įdiegtą ir praktika. Premija iki šiol teikiama kasmet.

Vilniaus medicinos draugijos plati veikla vadovaujant pirmininkui prof. Salezijui Paviloniui smulkiai aprašyta Draugijos leidiniuose, pirmajame, kurį ir redagavo prof. S. Pavilonis *Vilniaus Medicinos draugija (1805–1985)* (Vilnius, 1988 m.), *Vilniaus Medicinos draugija (1805–1998)* (Vilnius, 1999 m.) ir *Vilniaus Medicinos draugija 200 Societas medica Vilnensis* (Vilnius, 2005 m.).

Prof. S. Pavilonio autoritetas Draugijoje buvo didžiulis. Tai lėmė Draugijos veiklos sėkmę.

Vilniaus medicinos draugijos prezidiumo ir valdybos posėdžiai vykdavo reguliariai, o paskutiniaisiais Profesoriaus gyvenimo metais Jo namuose.

Tai būdavo įdomių pašnekesių metas – profesorius kartais leisdavosi į prisiminimus ir labai vaizdžiai nusišvedavo fakulteto istoriją, vertindavo asmenybes. Profesoriaus akys entuziastingai blizgėdavo, jeigu kalba nukrypėdavo į krepšinių, sūnų Algi-

tingai plačia ir aktyvia visuomenine veikla. *Žinijos* draugijoje nuo jos įsteigimo buvo medicinos sekcijos valdybos narys, dirbo Vilniaus universiteto ir Medicinos fakulteto profsajungų komitetuose, buvo Medicinos fakulteto studentų mokslinės draugijos mokslinis vadovas. Nuo 1952 m. S. Pavilonis buvo Vilniaus universiteto *Medicinos* mokslo darbų serijos redkolegijos sekretorius ir atsakingasis redaktorius, vėliau Lietuvos aukštųjų mokyklų *Medicinos* mokslo darbų serijos redkolegijos narys. Būdamas dekanu vadovavo Medicinos fakulteto tarybai, o Lietuvos aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijoje, Sveikatos apsaugos ministerijoje, Respublikiniame kūno kultūros ir sporto komitete buvo įvairių mokslinių metodinių ir kitokių tarybų bei komisijų narys. 1959–1991 m. laikotarpiu S. Pavilonis vadovavo Lietuvos anatomų, histologų ir embriologų draugijai, kartu su kitais atkūrė Vilniaus medicinos draugiją, ją puoselėjo, mylėjo ir nuo 1977 m. kovo 11 d. iki pat mirties buvo jos pirmininkas.

Profesorius buvo didelis sporto entuziastas ir propaguotojas, dirbo sporto organizacijose Kauno ir Vilniaus universitetuose, subūrė Medicinos fakultete sporto mylėtojų grupę, aktyviai sportuodavo, propagavo sveiką ir aktyvų gyvenimo būdą. Ypač

mantą ar Universiteto senjorų sporto klubą.

Prof. P. Čibiras sakė (užrašyta Vilniaus medicinos draugijos valdybos posėdžio protokole), kad tik prof. S. Pavilonis galėtų parašyti fakulteto istoriją, nes tik jis geriausiai žino fakulteto rezistenciją (ne ginčly), visus fakulteto reikalus, prisitaikymą, ir turi teisingą situacijos supratimą.

1994 m. paskutinis klinikose (Vilniaus medicinos draugijos būstinėje – Vilniaus miesto universitetinėje ligoninėje) vykęs Vilniaus medicinos draugijos valdybos posėdis buvo skirtas prof. Salezijaus Pavilonio 75-mečiui. Pirmasis Draugijos prezidentą sveikino prof. Ch. Kibarskis, Terapeutų draugijos pirmininkas, žodžiais (iš protokolo) – „Jūs iškėlėte aukštai Medicinos fakulteto vėliavą už Lietuvos ribų, išugdėte daug gerų gydytojų ir mokslininkų, kurie garsina Lietuvą, Jūs su gražiausias žmogiškas savybes mini su pagarba ir meile jūsų mokiniai.“ Prof. S. Pavilonis atsistojo, priėjo ir pabučiavo prof. Ch. Kibarskį. Profesorius sveikino visų specialiujų draugijų pirmininkai, jie pabrėžė reiklumą ir žmogiškumą dekanu, kurio pavydėjo visi fakultetai. Prof. Salezijus Pavilonis tuomet paskutinį kartą pasidalijo prisiminimais iš 50 darbo metų. Tenka apgailestauti, kad nepadarėme įrašo, o liko tik paskiri protokoliniai įrašai.

Vilniaus medicinos draugijos istorijoje prof. Salezijus Pavilonis išliko iškiliausiu Prezidentu, ilgiausiai puoselėjusiu Draugiją, o man – Profesoriumi, Mokytoju, kurie nepamirštami.

Profesoriaus įkvėpta tęsiu Vilniaus medicinos draugijos veiklą.

Doc. Dalia Triponienė
Vilniaus medicinos draugijos pirmininkė

mėgdavo žaisti krepšinių. Nenuostabu, kad jo pavyzdžiu pasekė sūnus Algimantas ir vaikai Šarūnas.

Salezijus Pavilonis kaip žymus mokslininkas ir profesorius eruditas, plačiai apsišvietęs visose gyvenimo srityse, talentingas pedagogas ir didelis darbo entuziastas yra žinomas ne tik Respublikoje, bet ir už jos ribų. Profesorius artimai bendravo su Erfurto ir Greifvaldo (Vokietija), Lenkijos, Kanados, JAV ir Rusijos mokslininkais, turėjo daug bendraminčių ir mokinių pasekėjų, kurie tęsia jo darbus ir vysto jo mokslines mintis.

Už mokslo pasiekimus ir gerą darbą prof. S. Pavilonis ne kartą buvo apdovanotas ir pagerbtas Respublikos vadovybės, aukštojo mokslo ministro, universiteto rektorius.

Taigi Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto profesorius, habilituotas medicinos mokslų daktaras, nusipelnęs mokslo veikėjas nutiesė nepaprastai platų savo gražaus ir dorą gyvenimo kelią. Retas kuris galėtų pasigirti išdirbęs universitete 52 metus, 40 metų – katedros vedėju, 25 metus – fakulteto dekanu.

Salezijus Pavilonis mirė 1998 m. liepos 13 d. eidamas 80-uosius metus. Užgeso nepaprastai ryški Lietuvos mokslo žvaigždė. Palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse.

Doc. Antanas Adomaitis

Dirbtinės kraujagyslės buvo gaminamos ir Kaune (4)

Pabaiga, pradžia Nr. 2, 4, 7

Arteriolės išduoda kukliuosius

Jau iš to, kas buvo pasakyta mūsų pašnekesio 3 dalyje, aišku, kad kraujagyslės – tai labai sudėtinga sistema, kai kuriais aspektais net stebėtinas organas. Kol gerai veikia, tol apie jį nesusimąstome. Yra arterijos, venos, kapiliarai – ar šios trys kraujagyslių rūšys išsemia bent jau svarbiausia, ką reiktų pasakyti apie kraujagysles?

Toli gražu neišsemia. Jos visos turi savo skirtingą paskirtį ir funkcijas. Kraujas į audinius atiteka arterijomis, kurios pereina į arterioles, o šios į kapiliarus. Iš jų audiniai ir paima deguonį bei maisto medžiagas. Ir tos arteriolės (smulkiuosios arterijų šakos, jų spindžių skersmuo yra iki 100 mikrometrų), ir kapiliarai (nuo 5 iki 10 mikrometrų) išorinius ir vidinius signalus reaguoja labai greitai ir veiksmingai. Kapiliarai – galinė arba terminalinė sistemos dalis, organizuota labai subtiliai. Būtent automatikos požiūriu atsako į terminius ar mechaninius veiksnius, kurie yra išoriniai. Reakciją į emocijas nulemia vidiniai veiksniai.

Tačiau kraujagyslės, turiu mintyje arterioles, šiuo atveju jau tarsi anterinės, nes pirma reaguoti turėtų centrinė ir periferinė nervų sistemos?

Taip, jeigu per centrinę nervų sistemą gavome teigiamą ar neigiamą

emociją. Tačiau gali būti, kad net nežinome ir neįsivaizduojame, jog mūsų kraujagyslių sistema sureagavo. Tos reakcijos negalime sustabdyti. Negalime išvengti, tarkime, raudonio veido, jeigu susigėstame, esame labai drovūs ir pan.

Tačiau aktorai išmokomi taip valdyti savo emocijas, kad to drovumo neparodo. O gal jo ir nelieka?

Manychiau, tuo momentu aktorai nieko nevaldo, tiesiog visa jų nervų sistema pripranta prie streso ir jie nebereaguoja į publiką ar kitus veiksnius.

Studentas per egzaminą, jeigu pasakė kvailystę, raudonuos, o profesorius gali likti šaltas ir abejingas, nes

2008 m. ritantis į pabaigą, Vilniaus medicinos draugija ir Vilniaus chirurgų draugija jungtiniame posėdyje paminėjo svarbią Lietuvos chirurgijai datą: 1808 m. Vilniaus universiteto Chirurgijos klinikoje buvo atlikta pirmoji miego arterijos operacija. Labai garbingas medicinos istorijos faktas, kuris galėjo turėti daug svarbesnių padarinių visai tolesnei Lietuvos medicinos raidai, jei ne Vilniaus universiteto uždarymas. Nutrūko tradicija, daug ką teko atrasti, įsisavinti iš naujo. Prof. habil. dr. Vytautas Jonas TRIPONIS tvirtina, kad žymaus JAV chirurgo M. De Bakey 1960 m. išleista knygelė apie aortos ir jos šakų protezavimą, jį, tuometį Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto ketvirtakursį, tiesiog sužavėjo. Didelės įtakos turėjo ir gerokai labiau prityrusiems Lietuvos chirurgams.

Lietuviška dirbtinė kraujagyslė, Kauno „Kaspinas“ 1960 m.

Šiandien tarp tų labiausiai prityrusių ir autoritetingiausių kraujagyslių chirurgų minime ir prof. Vytautą Joną Triponį, nes per 40 savo darbo metų atliko daugiau kaip dešimt tūkstančių operacijų, tapo moderniausių kraujagyslių operacijų pradininku Lietuvoje. Profesorius vadovauja Vilniaus miesto universitetinės ligoninės Kraujagyslių chirurgijos centrui, kuriame rekonstrukcinių ir endovaskulinių aortos ir periferinių arterijų operacijų padaryta apie 35 tūkstančiai. Ir dar vieną svarbų dalyką pasakysime: prof. V. J. Triponis daug padarė tyrinédamas dirbtinių kraujagyslių „elgseną“ žmogaus organizme. Šiai tyrimų kryptčiai buvo skirtas ir jo habilitacinis darbas, apgintas 1982 metais. Štai apie tas dirbtines kraujagysles ir pakalbėkime baigiamojoje pašnekesio dalyje.

kvailysčių per savo gyvenimą yra girdėjęs tiek ir tiek.

Na taip, nes profesorius tai kasdienybė. Bet kartais profesorius paraudonuoja daugiau už studentą, kuris ne visada supranta, kad pasakė nesąmonę.

„Kaspinas“ imasi dirbtinių kraujagyslių gamybos

Pakalbėkime apie dirbtines kraujagysles, be kurių medicina neapsieina.

Į kiekvieną svetimą kūną organizmas reaguoja uždegimu – tai aseptinis, bet ne mikrobinis uždegimas. Tačiau net jeigu tai aseptinis uždegimas, mikrobai tą vietą labai greit susiranda, juos tarsi trauktų ta uždegimo apimta vieta. Tą vietą gali supūliuoti, ypač jeigu organizmas mažo inertškumo.

Vadinasi, norint, kad organizmas kuo mažiau reaguotų į dirbtinę kraujagyslę (geriausia, jei išvis nereaguotų), reikia inertiško pluošto, iš kurio dirbtinė kraujagyslė padaryta. Koks tai turi būti pluoštas, į kurį organizmas mažiausiai reaguotų?

Daug priklauso nuo medžiagos, iš kurios pluoštas padarytas, labai svarbu, kaip tas pluoštas apvalytas – tai itin subtilus dalykas. Tame pluošte neturėtų būti jokių pašalinių dulkių ar riebalų pėdsakų, o technologiniame procese šių priemaišų gali atsirasti. Bet koks niekelis gali sukelti organizmo atmetimo reakciją.

Būtent pluošto išvalymo problema buvo labai aktuali, kai buvusioje Tarybų Sąjungoje, Leningrade, buvo imta gaminti dirbtinius kraujagyslių protezus. Tačiau tos problemos sugebėta išvengti tekstilės fabrike Kaspinas Kaune. Kaspinas gamino įvairius šalikėlius, skarytes, kaspinėlius mergytėms ir pan.

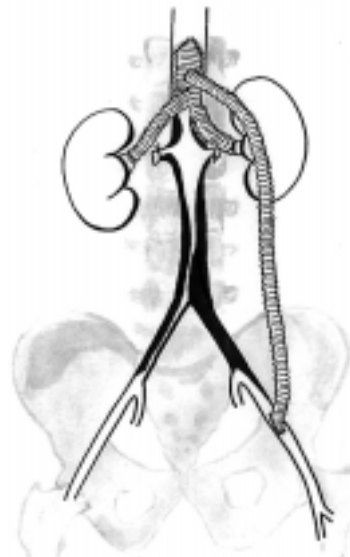
Koks ryšys su medicinoje taikomo-

mis dirbtinėmis kraujagyslėmis?

Kaspine atsirado entuziastų, kurie ėmėsi tos gamybos. Iš pradžių tuos kraujagyslių protezus gamino iš kaprono, vėliau iš lavsano. Impulsą gavo iš Vilniaus universiteto: gal galima dirbtinių kraujagyslių gamybos imtis Lietuvoje? Juk to meto Lietuvoje tekstilės pramonė buvo ne šiaip sau, buvo įsteigtas net atskiras Tekstilės institutas Kaune.

Štai su tuo institutu dirbtinių kraujagyslių gamyba buvo susijusi?

Net ir labai susijusi. Kiek žinau, dirbtinėms kraujagyslėms gaminti technologijos į Kaspiną atėjo per Tekstilės institutą. Tuometis sveikatos apsaugos ministras prof. Alfonsas Dirsė buvo atlikęs pirmąsias kraujagyslių operacijas Lietuvoje, man yra tekę būti jo asistentu. Tai štai A. Dirsė kreipėsi į Tekstilės instituto direktorių Viktorą Kaplaną, o pastarojo sūnus V. Kaplanas buvo vyriausiasis inžinierius tekstilės fabrike Kaspinas. Jis ir įsteigė

Aortos ir inkstų arterijų rekonstrukcinė operacija su Kauno gamybos kraujagyslės protezu 1965 m.

cechą kraujagyslėms gaminti. 1962–1963 m. jos pradėtos naudoti operacijose.

Bet tai nebuvo visiškai išbaigta technologija, kai reikia pasistatyti atitinkamus įrenginius, įsisavinti gamybos subtilumus ir pradėti gaminti kraujagyslių protezus?

Toli gražu. Kauniečiams teko kurti visiškai naujas stakles. Aišku, tų dirbtinių kraujagyslių mūsų profesoriai buvo gavę iš užsienio ir matė, iš kokio audinio tos kraujagyslės padarytos. Buvo sukonstruotos staklės, nors kauniečiai ligi tol nebuvo matę, kaip tos užsienietiškos staklės atrodo. Tą padarė tuometį Kauno politechnikos institutą (dabar Technologijos universitetas) baigę jauni inžinieriai. Jie tas stakles per vienerius metus sukonstravo. Paleido ir iškart pavyko „išausti“ dirbtines kraujagysles.

Pavyko išspręsti ir to pluošto ar audinio išvalymo problemą?

Man teko du kartus nuvažiuoti į Kaspiną, kur ta technologija buvo įsisavinama. Jauni inžinieriai labai didžiuodamiesi man sakė: „Mes sukūrėme labai patikimą pluošto išvalymo technologiją.“ Bet tą pluošto valymą jie atlikdavo beveik rankomis.

Tas jų sukurtas dirbtines kraujagysles paskui tyrėme klinikos sąlygomis ir galui patvirtinti, kad tai buvo labai patikimas gaminytis. Tyrėme tuos kraujagyslių protezus elektroniniu mikroskopu ir kitais būdais – išties buvo nepaprastai švarus pluoštas. Rusiškuose kraujagyslių protezuose rasdavome įvairių priemaišų, elektroniniu mikroskopu radome alyvos lašelių, kurie organizme sukeldavo uždegimus ir atmetimo reakcijas. Mat sąjungos mastu protezų gamyba buvo daug platesnė, procesas automatizuotas, matyt, dėl to priemaišų išvengti nepavykdavo.

Kauniečiai buvo padarę daug įdomių sprendimų, jų kraujagyslių protezai buvo labai geros kokybės, patikimi, tad jais labai ilgai – gal iki 1973 m. – naudojome savo operacinėje. Taigi beveik 10 metų.

Protezas ar kojine – kaina ta pati

Jeigu tokie geri buvo kraujagyslių protezai, kodėl nutraukta jų gamyba?

Kraujagyslių protezų kauniečiai buvo prigaminę nemažai, jų produkcija turėjo didelę paklausą, bet visa bėda, kad kainas tuometėje Tarybų Sąjungoje nustatydamas Sąjunginis kainų komitetas Maskvoje. Dirbtinėms kraujagyslėms buvo nustatytos tokios mažos kainos, kad jų gaminti visiškai neapsimokėjo. Be to, buvo užkirstas kelias pardavinėti lietuviškas dirbtines kraujagysles kitose respublikose.

Kodėl buvo žlugdoma novatoriška gamyba?

Sunku būtų paaiškinti. Kaip kraujagyslių protezų kainos buvo nustatomos? Pagal kojinių gamybos įkainius. Jeigu kojine kainuoja tiek, tai tokio pat ilgio kraujagyslės protezas turi kainuoti atitinkamai. Taip kainas nustatinėjo tarybiniai ekonomistai. Vis dėlto kauniečiai įsigudrino, kaip savo produkciją parduoti ir už Lietuvos ribų. Kiek man žinoma, tuos kraujagyslių protezus pirkdavo ir Leningrado kraujagyslių chirurgai, nors Leningrade

Nukelta į 14 p.

Dėl Mokslo ir studijų įstatymo projekto LIETUVOS MOKSLININKŲ SAJUNGOS PAREIŠKIMAS

Lietuvos Mokslininkų Sąjunga (toliau – LMS), sveikindama Vyriausybės bei Švietimo ir mokslo ministerijos vadovybės politinį ryžtą pradėti mokslo ir studijų sistemos reformą, nori atkreipti Seimo ir visos visuomenės dėmesį, kad naujo Mokslo ir studijų įstatymo projekte, su kuriuo siejama reformos pradžia, numatytas reguliavimas neužtikrins aukštesnės mokslo ir studijų kokybės ir daugumos kitų deklaruojamų tikslų įgyvendinimo.

Įstatymo projektas:

- iš esmės nekeičia ydingo, biurokratinio ir neefektyvaus sistemos valdymo būdo, specialistų pavadinto „hierarchine anarchija“; neįtvirtina politikos formavimo ir įgyvendinimo procese nei tikros, abipusiai įsipareigojimai grindžiamos socialinės partnerystės, nei mokslininkų asociacijų – demokratinėje valstybėje būtino mokslo ir studijų sistemos struktūrinio elemento dalyvavimo;

- pažeidžia Konstitucijoje įtvirtintą universitetų autonomijos principą;
- instituciškai neįtvirtina pagrindiniame Valstybės įstatyme įrašyto mokslo ir dėstyto laisvės principo; o tai reiškia, kad mokslininkams ir dėstytojams nesuteikiama pakankamai instrumentų gintis sistemos viduje nuo galimos administracinės savivalės;

- nekeičia proporcijų tarp mokslinio tiriamojo ir edukacinio darbo universitetinėse aukštosiose mokyklose mokslinio tiriamojo darbo svorio didinimo kryptimi, be ko kalbėti apie kokybiškesnį mokslą ir studijas sistemos mastu – nesusipratimas.

Visa tai rodo, kad Įstatymo rengėjai pakankamai neįsigilino į pagrindines, struktūrines sistemos negalavimų ir ydų priežastis arba, kad tikrieji jų siekiai skiriasi nuo viešai deklaruojamų tikslų.

Bet kokių atveju demokratijos ir Konstitucijoje įtvirtintų normų požiūriu, įstatymo projekte yra daugiau kontrreformos, nei reformos bruožų. Demokratinė valstybė, pradėdama gyvybiškai svarbios sistemos reformą, neturėtų sau leisti tokio įstatymo priimti, juolab kad projektuojamos Seimui ir visuomenei reformos lauktini rezultatai yra apibrėžti ne matuojamais, aiškiais ir logiškais parametrais, o iš esmės deklaratyvių propagandinių šūkių rinkiniu.

Kalbant metaforiškai, nereiktų į Lietuvos lankas išleisti dar vieno reformų klasės žirgo su raiteliu be galvos.

LMS siūlo reformą pradėti ne nuo abejotinos prabos įstatymo priėmimo, o nuo Konstituciją atitinkančio, demokratinio, interesų grupių atstovavimo ir partnerystės grindžiamo mokslo ir studijų politikos formavimo mechanizmo sukūrimo.

*Antanas Kulakauskas,
Lietuvos Mokslininkų Sąjungos pirmininkas*

KAS SIEJA SLIBINĄ IR DVIGUBĄJĮ KRYŽIŲ? (4)

Pradžią Nr. 5

Violeta Rutkauskienė jau 20 metų domisi ir renka medžiagą apie dvigubąjį kryžių ir jo istoriją, Šv. Jurgio ir Slibino (Order of Dragon) ordinus, tyrinėja šių Ordinų sąsajas su Lietuva ir jos valdovais. Šiai temai buvo skirtas JAV gyvenančios lietuvės pranešimas XIV Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume, kuris vyko 2008 m. pabaigoje Čikagos priemiestyje Lemonte.

Violeta Rutkauskienė gimė Kaune, Vilniaus universitete įgijo istorikės specialybę, 17 metų dirbo Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriuje, pradėjo nuo vyresniosios mokslo darbuotojos, fondų saugotojos, tapo skyriaus vedėja. JAV gyvena jau 15 metų.

Ženklo kilmė – pagrindinė problema

Jeigu skaitytojai susidomės Jūsų tyrinėjama tema, gal ir šiuo pašnekesiu „Mokslo Lietuvoje“, kur jie galės susirasti papildomos informacijos taip pat ir iš Jūsų straipsnių?

Apie dvigubąjį kryžių esu rašiusi Lietuvos filatelistų draugijos žurnale *Lietuva*. Toje publikacijoje nagrinėjau daugiau su pašto ženklų istorija susijusius dalykus. 2007 m. paskelbiau straipsnį *Drakula, Karališkieji Vengrijos ordina ir Lietuva*. Atspausdintas buvo interneto tinklalapyje *Balsas.lt*. Straipsnyje keliu dvigubąjį kryžiaus problemą. Trečiabangis leidžiamas savitraštis *Čikagos aidas* 2008 m. dvigubąjį kryžiaus istorijai skyrė net 7 laidas.

Tad grįžtame prie pirmojo mūsų pašnekesyje kelto klausimo, kad tai vis dėlto yra problema ir labai reikšminga, nes mums pirmausia reikia įsivaizduoti Europos ir pasaulio kultūros dalykus, ką mums rodo ir dvigubąjį kryžiaus ištakų paieškos. Išskleiskite problemą, o kiti istorikai gali ginčytis, diskutuoti ir gilinti mūsų žinojimą. Taip ir turi būti moksle.

Mano siekis ir buvo surinkti kuo daugiau medžiagos, išjudinti susidomėjimą dvigubuoju kryžiumi, problemą išskirti iki diskusijos lygmens, kad pagaliau apie tai būtų pradėta kalbėti. Simbolis labai svarbus mūsų heraldikai, sfragistikai, numizmatikai, be to, jis plačiai naudojamas valstybės tradicijose ir yra žmonių labai mėgiamas ženklas, de ja, dar labai mažai pažįstamas. Lietuvos numizmatika ir sfragistika iš dalies dėl simbolių, taip pat ir dvi-

Didysis Vytauto antspaudas, 1404 m.

LDK kariuomenės vėliavos. 1605 m. nežinomo dailininko spalvinė kompozicija, kurioje vaizduojamas jungtinės Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės paradas, skirtas Žygimanto III ir Konstancijos Austrijietės vestuvėms bei įvažiavimui į Krokuvą

gubąjį kryžiaus menko pažinimo iki šiol tarsi negali pajudėti iš pradinės padėties, nes tyrinėtojai nepajėgia paaiškinti simbolių reikšmės ir jų kilmės. Tačiau blogiausia, kad diskusijos ir ginčai kyla ne dėl dalyko esmės ir ne dėl simbolių prasmės, o dėl to, ką vienas ar kitas tyrinėtojas parašė. Kartais net apsižodžiaujama, apsieikiama ne visada draugiškai paleistomis strėlėmis. Pagrindinė problema taip ir lieka nuošalėje. Heraldikos specialistams šis kryžius irgi sudaro papildomų sunkumų, jie taip pat nėra išigilinę į šio kryžiaus specifiką, todėl neišvengia daugybės netikslumų. Dalis lietuvių tyrinėtojų, neturėdami savo nuomonės tuo klausimu, vadovaujasi kitų šalių mokslininkų pateiktomis versijomis. Pavyzdžiui, dalis numizmatų remiasi Baltarusijos, Lenkijos ir Rusijos, heraldikos tyrinėtojų – jų suformuluotais teiginiais ir net nebando ieškoti savo dvigubąjį kryžiaus pažinimo kelio. Kiek tų baltarusiškų, lenkiškų versijų jau buvo? Kiek jų dar bus, o savas išvadas dėl simbolių kilmės formuoti sekasi sunkiai, kol kas tvirtesnės nuomonės tuo klausimu neturime nė vienos.

Tai gal įvardytumėte pagrindinę problemą?

Pagrindinė problema – ženklo kilmė ir jo atėjimas į mūsų heraldiką. Iš jos – ir kiti neatsakyti klausimai: kodėl po Jogailos krikšto ir ka-

rūnavimo dvigubasis kryžius atsirado Lietuvos, o ne Lenkijos herbe? Koks buvo pirmasis originalus Jogailos naudotas dvigubasis kryžius? Kodėl jis keitė savo formą ir spalvą, kodėl kito skydo spalva? Ar tą simbolį naudojo tik Jogaila ir Jogailaičiai, ar jį naudojo ir kiti Lietuvos valdovai? Kurie? Kodėl mūsų senovinėse monetose yra keli ar net daugiau dvigubąjį kryžiaus variantų? Pagaliau ar visus Jogailaičių aplinkoje, antspauduose ir heraldikoje matomus dvigubuosius kryžius galime sieti su šia dinastija ir su Lietuva?

Gal kiekvienas Lietuvos valdovas (ar dinastijos šakos asmuo) naudojo savo dvigubąjį kryžiaus variantą? Ar taip negalėjo būti?

Išties būtų galima diskutuoti, kodėl taip atsitiko. Jogaila naudojo savąjį dvigubąjį kryžių, Skirgaila leido monetas su dvigubuoju kryžiumi. Tai pastebi savo tyrinėjimuose senųjų Lietuvos monetų žinovas prof. Stanislovas Sajauskas. E. Rimša pastebi, kad Skirgaila naudojo tą simbolį antspauduose.

Vytautas, galimas dalykas, taip pat savo monetas su dvigubuoju kryžiumi galėjo kaldinti. Yra žinoma, kad Vytautas į Konstancą suvažiavimą 1415–1419 m. atvyko su savo herbu, kuriame pavaizduotas raitelis, turintis skydą su dvigubuoju kryžiumi. Istorikas Alfredas Bum-

blauskas savo *Senosios Lietuvos istorijoje. 1009–1795* (p. 161) rodo Vytauto herbą pagal XV a. U. Richentalio kroniką, kurioje esančiame Vytauto herbe matomas dvigubasis kryžius, nors numizmatikai ir heraldikai žinovai neigia Vytautą naudojus tą simbolį.

O kokia būtų Violetos Rutkauskienės pozicija?

Antspaudai iš Ulriko Richentalio kronikos. XV a. F. Piekosiński piešė (iš A. Bumblausko knygos „Senosios Lietuvos istorija“)

Nepretenduoju į galutinį žodį, bet manau, kad Vytautas dvigubąjį kryžių galėjo naudoti. Ypač jei pasitvirtintų mano iškeltas spėjimas dėl Vytauto priklausymo Šv. Jurgio ordinui. Kaip žinote, Vytautas buvo

visavaldis Lietuvos valdovas. Dažnai ką norėjo, tą darė, kokius norėjo simbolius, tokius naudojo. Tačiau kaip anksčiau esu pastebėjusi mūsų pokalbyje, Lietuvos istorikai aprašo Šv. Jurgio ordino simbolių naudojimą Vytauto aplinkoje. Šiuo metu laikiu iš vienos bibliotekos U. Richentalio kronikos ir savo akimis noriu pasižiūrėti į tuos Vytauto turėtus herbus Konstancijoje. Tada gal paaškins kas nors daugiau.

Lietuvoje jau atgimė Jotvingių ordinas

Neseniai žemaičiai Lietuvoje atkūrė Jotvingių ordiną, kurį kildina iš XV amžiaus. Ordiną sudarė senosios kilmingosios LDK šeimos iš jotvingių kilimo, kurios iš Vytauto ar popiežiaus buvo gavusios kažin kokią privilegiją ir turėjo savo ordiną, o jo simbolis buvo dvigubasis kryžius. Neseniai tą simbolį atkūrė ir pagamino dailininko Alojzo Janušausko dirbtuvė, esanti Kaune. Pats ordinas yra baltas dvigubasis kryžius, kurio viduryje matome Lietuvos Vytį.

Kodėl pavadintas Jotvingių ordinu, kuo čia dėti jotvingiai, kurie XIII a. pabaigoje jau buvo galutinai pavergti kryžiuočių ir lenkų?

Ordiną atkūrusieji žemaičiai kildina jį iš XV a., tiesa, jau po Vytauto nuo 1487 metų, kai apie LDK valdytoją Jurgį Komiatavičių susibūrė jotvingių bajorų grupė. Jie ir laikomi Jotvingių ordino įkūrėjais. Sunku pasakyti, kada buvo to ordino tikroji pradžia. Tik žinoma, kad dalis jotvingių dėl nuolatinių kryžiuočių ir lenkų vykdomų karų ir plėšimų dar XIV a. persikėlė gyventi į saugesnes vietas Žemaitijoje. Šie jotvingiai migrantai buvo saugomi Lietuvos valdovų ir vietinių kunigaikščių. Kiek žinau, dabar šį ordiną žemaičiai įteikina Kražiuose už nuopelnus Lietuvos kultūrai, istorijai ir pan.

Taigi dvigubasis kryžius visados buvo labai gerbiamas Lietuvoje.

Be to, kai kurie istorikai leidžia suprasti, kad Vytautas galėjęs turėti savo paties sukurtą ordiną. Vytautas gerai pažinojo Vakarų Europos papročius ir kultūrą. Vienas lietuvių istorikas, aprašęs anglų karaliaus pasiuntinio Gilberto Lanua apsilankymą pas Vytautą, pastebi, kad pasiuntinys buvo pagerbtas Vytauto jį pakeliant į riterius.

Štai dar vienas įdomus atvejis. Istorijai žinomas išlikęs Tytuvėnų bažnyčios fundatoriaus ir atskirų Žemaitijos žemių valdytojo, LDK vėliavnešio Andriaus Valavičiaus portretas, kuriame jis atvaizduotas ant krūtinės išsiuvinėtu dvigubuoju kryžiumi. Koks tai kryžius ir kodėl jis vaizduojamas ant Valavičiaus drabužių, negalėjo paaiškinti nė vienas Lietuvos istorijos tyrinėtojas. Gal tai ir yra ženklas, rodantis priklausymą Jotvingių ordinui?

1009-ieji – Lietuvos vardynas

Kyla ir klausimų: jeigu dvigubasis kryžius į Lietuvą atėjo per kryžiuočius, būtų vertinamas (bent iki 1410 m.) kaip prieš simbolis.

Vis dėlto nereikėtų pamiršti, kad tai su Šventąja žeme ir Kristaus kančiomis susijęs simbolis. Pirmieji kryžiuočiai turėjo daug kilnesnių

LDK vėliavnešio, atskirų Žemaitijos žemių valdytojo, Tytuvėnų bažnyčios fundatoriaus Andriaus Valavičiaus portretas su rūbuose įsiūtu dvigubuoju kryžiumi (Nuotrauka iš „Žemaičių žemės“ redakcijos archyvo)

Naujai atkurtasis Jotvingių ordinas. Dailininkas Aloyzas Jonušauskas. Gamino J. Abdulsytės dirbtuvės Kaune. M. K. Čiurlionio dailės muziejaus eksponatas

S. Sajauskio nuotrauka

LDK netekus valstybingumo

Dvigubasis kryžius buvo naudojamas ir Lietuvos valstybei netekus valstybingumo.

Dvigubasis kryžius išliko Lietuvos herbe ir po paskutiniojo Jogailaičio mirties, valstybę jau valdant rinktiniais karaliais. Simbolis Lietuvos herbe išliko ir netekus valstybingumo, po padalijimų. Lenkų istorijos tyrinėtojai aprašo ir pristato 1863 m. sukilimo Lietuvos korpuso sukilėlių geltonos, raudonos ir žalios spalvos vėliavą, kurios žaliojoje (žemiausioje) juostoje matome Lietuvos herbą su raiteliu, nešančiu raudoną skydą su baltu dvigubuoju kryžiumi. Ar tokia vėliava žinoma Lietuvoje? Ar neįdomu, kad 1863 m. lietuvių sukilėlių vėliava turi tas pačias spalvas, kurios yra dabartinėje valstybinėje Lietuvos vėliavoje. Kiek keista girdėti, kad trispalvę vėliavą lietuviai pasirinko tik XX amžiuje, o tos spalvos atsitiktinės ir nelabai suderintos.

Bet Jūs galvojate kitaip?

Turiu surinkusi įrodymų, kad tokių trijų spalvų vėliavos buvo naudojamos ne tik sukilėlių, bet dar iki Lietuvos padalijimų LDK kariuomenėje. Jos nebuvo taip išdėstytos kaip dabartinėje Lietuvos valstybinėje tautinėje vėliavoje, bet tos trys spalvos buvo jau tada. Tačiau čia jau kiek kita tema ir aš jos nenoriu šiame pokalbyje plačiau liesti. Todėl kai skaitau, kad Tadas Daugirdas, Jonas Basanavičius ar Antanas Žmuidzinavičius atsitiktinai pasiūlė tas tris spalvas, skamba ne visi pamatuotai.

Vadinasi, per šimtmečius ir net LDK įėjus į carinės Rusijos sudėtį tas supratimas, šiandien gal pasakytume, taip pat ir spalvų prasmės svarba nebuvo pamiršta. Veikiausiai glū-

Karolio Didžiojo karūnavimas. Senovinis paveikslas

dėjo pasąmonėje kaip tautos orumo ženklas.

Taip rodytų ne toks jau menkas istorinis palikimas. Gaila, kad nežinodami lietuviškos vėliavos ir jos spalvų tradicijų skurdiname mūsų tautos praeitį ir dabartinę istoriją. Seniau į diskusijas nesikišdavau, nes dirbdama M. K. Čiurlionio muziejuje nelabai ir laiko turėjau, ir kitokių galimybių nebuvo. Dabar visos šios dvigubuoju kryžiaus, tautinės vėliavos, seniausiujų antspaudų, heraldikos temos tapo mano laisvalaikio užsiėmimu. Turėdama laiko šių temų aktualijas kai kada bandau skelbti ir spaudoje. Juolab kad Lietuvos ir užsienio šalių archyvuose, muziejuose yra nesunkiai prieinamos vertingos istorinės medžiagos, galinčios apie tai paliudyti.

faktu, o ne su krikštu ir evangelizacijos pradžia Lietuvoje.

Matome daugiau išviršinę reiškinio pusę, detektyvinę Šv. Brunono nužudymo istoriją, bet nežvelgiame įvykio europinės reikšmės bendrame civilizacijos procese.

Ko išmokau 15 metų gyvendama Amerikoje? Išmokau kartais ir nemalonius gyvenimiškus dalykus, istorijos faktus pažvelgti ir šiek tiek pozityviu žvilgsniu – ieškoti teigiamų įvykio ar reiškinio prasmų. Lietuvai šiuo atveju 1009 m. įvykiai su Netimero krikštu ir Šv. Brunono nužudymu buvo pozityvūs tuo požiūriu, kad mūsų šalis tarsi būtų gavusi vardą bent jau krikščioniškosios Europos akyse, taip pat įvykis ženklina krikščionybės pradžią

išgarbinti, paskelbė kankiniu, šventuoju, Lenkijos globėju. Tarsi tokiu būdu atliko tam tikrą atgailą ir išpirko savo ar kitų nuodėmę. Ir kituose kraštuose į amžiną atilsį nemažai vyskupų buvo išsiųsta. Krikščionybę priėmusioje Vengrijoje 1046 m. įdėjus į vinimis iškalta statinę nuo kalvos nuridentas vyskupas Gelertas (Szent Gellert), o paskui jo garbei toje kalvoje vengrai pastatė bažnyčią ir paminklą – tuo įamžino jo atminimą. 1079 m. nuo Lenkijos karaliaus Boleslovo Drąsiojo (Boleslaw Smialy) rankos žuvo vyskupas Stanislovas. Lenkų tautoje vyskupas tapo pasipriešinimo tironijai simboliu ir buvo paskelbtas šventuoju. Jo atminimui Lenkijoje pastatyta apie 350 bažnyčių.

Taip ir būtų išnykę vyskupų vardai amžių tėkmėje, bet savo priešų pasiūsti į amžinatvę jų vardai juk iš tikro įgavo nemarumo – jiems statomi paminklai, lankomos su jų vardais sietinos memorialinės vietos. Priešai padarė juos nemirtingus.

Vienokio ar kitokio žiaurumo apraiškų buvo kiekvienoje Europos tautoje. Ir ne vien tik priešai padarė vyskopus ir misionierius nemarius. Jų pačių pasiryžimas aukotis ir mirti už jų išpažintą tikėjimą buvo tam tikru pasišventimo pavyzdžiu, patraukiančiu prie tikėjimo vis gausesnį tikinčiųjų būrį. Pasiuntus į amžinybę kitos religijos skleidėjus, vienaip ar kitaip vėliau už tą žiaurumą buvo atgailaujama, kankinių atminimą įprasmindavo statydami paminklus, skelbdami juos šventaisiais. Lietuvoje šiemet minimi Šv. Brunono žūtį, bet net kryželio nesame pastatę. Nebent dar bus susiprasta tai padaryti. Kaune stovintis Pažaislio vienuolynas ir bažnyčia, kurie galbūt net tiesiogiai vienu ar kitu būdu yra susiję su šiuo įvykiu, nuo visos planuojamos šventinės programos stovi tarsi nuošaliai. O juk Pažaislis yra vienintelė vieta Lietuvoje, kur ši istorija plačiausiai atspindėta freskose. Tad šiais metais visų lietuvių pareiga – aplankyti Pažaislį, taip pat pasidairyti į bažnyčios skliautuose užfiksuotą mūsų tūkstantmečio istorijos palikimą, maldomis prisiminti nekaltai nužudytąjį taikios krikščioniškos misijos vyskupą, jo bendražygius ir visą mūsų tautos kelią prie Tikrojo kryžiaus.

JAV lietuvių Šv. Jurgio draugijos ženklas, 1905 m.

M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fondai. Dr. A. Račkaus kolekcija

tikslų, nei tie mums gerai pažįstami iš Teutonų ordino siaubusios ir naikinusios Lietuvą. Kaip sakytą, Lietuvos valdovai šį simbolį galėjo gauti per Vengrijos valdovus ir bažnyčios hierarchus. Jei taip, krikščionybę priėmusių Lietuvos valdovų dvigubasis kryžius visai kitaip galėjo būti suvoktas. Kiekviena tauta ir su valstybės elitu susijusių kilmingųjų grupė galėjo skirtingai traktuoti šį simbolį. Ilgainiui tas dvigubuoju kryžiaus ženklas galėjo būti keičiamas, modifikuojamas, pritaikomas savo dinastijai, bet tai jau kita istorija. O šaknys, tikriausiai mažai kas mėgins priešintis, yra Jeruzalėje, ir tai yra vienas esminių krikščionybės simbolių.

Be to, lietuviai šį simbolį galėjo pažinti daug anksčiau, dar iki Jogailos, tačiau ne kaip riterių heraldinį, o kaip religinį krikšto ar vyskupų simbolį. 2009-ieji – Lietuvos vardo pirmojo paminėjimo istorijoje tūkstantmečio metai, tačiau mane stebina štai kas: kodėl nešnekama ir plačiau neminama, kad 1009 m. – tai pirmojo krikšto Lietuvoje metai? Karalius Netimeras buvo krikštijamas su Vyskupų kryžiumi, kitaip tariant, dvigubuoju kryžiumi. Tuo metu tas kryžius buvo vadintas Krikšto kryžiumi. Savo publikacijose mėginu pabrėžti, kad 1009 m. mums ypatingi ne tik tuo, kad pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėta Lietuva, bet tai krikščionybės ir Evangelizacijos pradžia Lietuvoje, kuri vėliau buvo tęsiama Mindaugo valdymo laiku ir galutinai įprasminata valdant Vytautui Didžiajam. Nors tai ir nebuvo visuotinis Lietuvos krikštas, bet vis dėlto tai buvo įvykis, per Šv. Brunono Kverfurtiečio auką pagarsinęs pasauliui Lietuvos vardą. Tai buvo pirmasis krikštas Lietuvos žemėje, apie tai Lietuvos istorijoje užsimena ir prof. A. Bumblauskas.

Jeigu krikštą priėmė valdovas, tai ir jo pavaldiniai traktuojami kaip priėmusieji krikštą. Argi ne taip buvo suvokiama?

Istorijoje rašoma, kad su Netimeru krikštą kartu priėmė ir 300 vyrų. O tai tikrai labai daug. Gaila, kad per daug supaprastiname pirmojo Lietuvos paminėjimo istorijoje prasmę ir reikšmę, susiedami daugiau su Šv. Brunono nužudymo

Lietuvoje.

O kad vienas ar kitas vyskupas viduramžiais nuėjo dangun – tai ne vien pagoniškos Lietuvos išskirtinis bruožas. Pasienyje su prūsais 997 m. buvo nugalabytas Adalbertas (Vaitiekus), o lenkai vėliau rado būdą jį

Kur Vytautas traktuojamas kaip karalius

2010 m. minėsime Žalgirio mūšio 600 metų jubiliejų. Žinau, kad lenkai verčia prof. Mečislovo Jučo knygą „Žalgirio mūšis“. Lietuvoje pasirodė du šios monografijos leidimai. Artėjantis jubiliejus turėtų tapti gera paskata visuomenei daugiau domėtis Lietuvos istorijos dalykais.

Lietuvos istorijos paveldu, šiuo atveju – dvigubuoju kryžiaus istorija, įdomu domėtis nebūtinai siejant su kokiais nors jubiliejais. Tačiau iš tikrųjų Žalgirio mūšio jubiliejus yra gera paskata visuomenei daugiau domėtis Lietuvos istorija, galbūt ir ką nors naujo ta proga atrasti ar pastebėti. Žalgirio mūšio tema įdomi ir mano studijai, tad tenka nuolat grįžti ir prie šio mūšio, nes jo metu pasirodo ir Lenkijos karaliaus dvaro vėliava – dvigubasis geltonas kryžius mėlyname fone. Šis simbolis Lenkijoje žinomas „Gonča“ pavadinimu. Apie galimas problemas, susijusias su šiuo simboliu, užsiminiau ankstesniuose pokalbiuose.

Malonu tai, kad šis svarbus mūsų istorijai įvykis tampa vis plačiau žinomas pasauliui ir Vakarų istorikams. Amerikoje pastaruoju metu išleistos dvi knygos apie Žalgirio mūšį. Vieną – *Žalgiris ir po jo*, – išleido čikagiškis Lee L. Morgano istorijos ir tarptautinių studijų profesorius Viljamas Urbanas (William Urban), kitą – *Tannenberg 1410, Disaster for Teutonic Knight*, – parašė Stephen Turnbull. Tai nedidelė knygelė, bet labai išsamiai aprašytas Žalgirio mūšis, gražios iliustracijos. Yra ir puikių nuotraukų iš Vilniaus Katedros, įdėtos Jogailos ir Vytauto skulptūros iš Šv. Kazimiero koplyčios. Toje skulptūroje Vytautas stovi ne su didžiojo kunigaikščio, bet karališkąja karūna. Daug kartų teko

būti Vilniaus Katedroje, taip pat ir Šv. Kazimiero koplyčioje, bet į šiuos subtilumus neatkreipdavau dėmesio. Keista, kad šio Vytauto atvaizdo nesu mačiusi nė viename mūsų išleistame istorijos vadovylyje. Ko nepastebime mes, pastebi užsienio šalių tyrinėtojai. Ar ne apmaudu, kad patys nematome, ką mums rodo ir primena XVII a. Šv. Kazimiero koplyčios kūrėjai? Vytautas traktuojamas kaip karalius, o ne šiaip didysis kunigaikštis. Ir Jogailos, ir Vytauto karališkosios karūnos labai panašios, bet esmė ta, kad jie abu vaizduojami ir traktuojami kaip karaliai. Kodėl į tai nekreipiame dėmesio?

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

SENIAUSI MŪRAI LIETUVOJE IEŠKOTINI NE TIK PILYSE (2)

Pradžia Nr. 7

Tęsiame pašnekesį su dr. Napalium Kitkausku, kuris nuo 1987 m. rudens dalyvavo Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos archeologiniuose ir architektūriniuose tyrimuose. Iki 2002 m. vadovavo architektūrinių tyrimų grupei, o nuo 1995 m. buvo paskirtas LDK Valdovų rūmų atstatymo projekto moksliniu vadovu.

A. Tautavičius tapo mūsų žmogumi

Šiandien taip paprastai kalbame apie dalykus, kurie atrodo visiškai natūralūs, lyg ir savaime suprantami. Tačiau XX a. 6–7 dešimtmetyje visa tai būtų palaikyta architektūrinėmis ezezijomis. Ir Jums yra tekę panašias tiesas dėstyti labai atsargiai, su išlygomis. Prisimenu piktokus akad. Juozo Jurginio straipsnius to meto spaudoje, nukreiptus prieš „norą sendinti“ mūrines architektūros pradžių Lietuvoje. Girdi, tai nūdienos „romantikų“ svaichiojimai. Visuotinai priimta paradigma buvo tokia, kad apie mūrinę architektūrą Lietuvoje galima kalbėti tik nuo krikščionybės įvedimo. Suprask, tai atneštinės civilizacijos įtaka. Bet juk ir tada buvo žinomas vienas kitas baltiškojo arba vandinio plytų perrišos (tada sakydavome ir rašydavome – rišimo) mūro pavyzdys kad ir toje pačioje Žemutinės pilies teritorijoje. Užtektų paminėti apatinę Katedros Varpinės dalį.

Baltiškasis plytų perrišos būdas mūsų restauratoriams Žemutinės pilies teritorijoje buvo žinomas ir anksčiau, kai 1963 m. po Katedros Varpinė buvo surasta keturkampė dalis su baltiškąja plytų perriša. 1964 m. prie buvusių Pionierių rūmų (buvusių Valdovų rūmų rytinė dalis, išlikusi XIX a. pradžioje pastatyta vadinamajame Šliosbergo name) tiesiant šiluminę trasą (mūsų plane vadinama M1 siena)

Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencijos (Valdovų rūmų) rūsių planas (pagal 1987–2007 m. tyrimų duomenis)

taip pat buvo aptiktas baltiškojo mūro plytų sanrišos fragmentas. Archeologas Adolfas Tautavičius tada net išskėlė mintį: „Gal tai Mindaugo katedros liekanos?“ Apie tai A. Tautavičius Švyturyje buvo paskelbęs straipsnį, bet taip ir liko gražus spėjimas. Tik neseniai išsiaiškinome, kad tai tebuvo Žemutinės pilies mažojo aptvaro gynybinė siena, bet tikrai baltiškasis mūras.

Kai pradėjome atkasinėti prieš kokius 15 metų buvusių Valdovų rūmų pietų korpuso išorėje esančio senojo mūro liekanas (M5), pasišaukėme A. Tautavičių. Girdi, radome baltiškojo mūro. Mūsų entuziazmą A. Tautavičius gerokai atvėsinavo savo atsargiu skeptiškumu, bet toliau tęsiant tyrimus ir jis tapo „mūsų žmogus“. Ypač kai Žemutinės pilies teritorijoje buvo randa vis daugiau mūro fragmentų su baltiškąja plytų perriša. A. Tautavičius nuoširdžiai domėjosi šiais radiniais, juos vertino. 2006 m. jis mirė, ir atėjo nauja archeologų

karta, kuri iš pradžių buvo gana skeptiškai nusiteikusi mūsų išvadų atžvilgiu.

Duobėti naujovių keliai

Labai įdomu, kuo tas skeptiškumas pasireiškė?

Gal prieš kokius 5 metus buvome atkasę Valdovų rūmų mūrą šalia Katedros rytinės dalies, teisingiau – šalia Šv. Kazimiero koplyčios. Stoviu ties ta vieta, priėjo keletas jaunų Pilių tyrimo centro archeologų ir pradėjo mane imti į nagą. Girdi, mūsų karta atėjusi iš sovietmečio, Lietuva nebuvo savarankiška, tad reikėjo patriotizmą demonstruoti, todėl ir sendinate rastuosius mūrus. Jeigu Lietuvoje ir būta mūro, tai geriausiai atveju prasidėjo nuo XIV a. vidurio ar net pabaigos, o ankstesnis mūras – gyna fantazija... Žodžiu, Kitkauskai, atėjo metas tikrą mokslą daryti, o ne užsiimti fantazijomis.

Labai girdėta dainelė, kuri liejo-

si laisvai iš prieškario Lenkijos, taip pat ir pokario rusų archeologų. Veikiausiai iš tų vadovėlių ir sėmėsi žinių mūsų jaunimas.

A. Tautavičius, esą, taip pat buvo pasidavęs senovės romantizavimo nuotaikoms. Duota suprasti, kad štai dabar į archeologiją ateinančios naujos jėgos ims daryti tikrą mokslą.

Prisimenu akad. Juozo Jurginio (1909–1994) viešas paskaitas visuomenei. Prieš gerus 35 metus jis labai panašiai kalbėjo. Karštai puolė mūro architektūros Lietuvoje „sendintojus“. Tačiau per tuos 30 su kaupu metų juk labai daug kas pasikeitė.

J. Jurginiui „šventa karvė“ buvo istorijos šaltiniai, rašytiniai duomenys. O tie šaltiniai buvo daugiausia lenkų ir jie nedaug skyrėsi kad ir nuo Petro Dusburgo teiginių. Ką kryžiuočių metraštininkas rašė apie Nadruvą? „Tos sugedusios tautos viduryje buvo tokia vietovė, vadinama Romuva...“ Pirmiausia pasakyta, kad tai sugedusi, niekam tikusi tauta. Pasakyta apie baltus, mūsų protėvius.

Iš lietuvių vienas pirmųjų Vilniaus seniausius mūrus ėmė tyrinėti Sigitas Lasavickas, aš dar buvau pradėjęs neseniai dirbti. J. Jurginis parašė piktą straipsnį į Tiesą, taip pat į Lietuvos mokslų akademijos darbų serijos A. leidinį. Publikacijos buvo skirtos pirmosios Katedros mūrų Vilniaus mieste paieškoms ir kitų tyrimų kritikai. J. Jurginis rašė (cituoju iš atminties): „Tuščiai gaiši laiką tas, kas bandys Vilniaus buvusiuose Katedros požemiuose ieškoti kažkokios Mindaugo laikų katedros.“ Rašyta apie 1956–1957 metus.

Savotiškas paradoksas, bet dabar LR Seime pristatant knygą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai J. Jurginio sūnui architektui padariau įrašą su autografu.

Pagalčiau tai juk natūralus mokslo raidos vyksmas, nauji radiniai ir atradimai veikia visuomenę, naujai pradedama vertinti daugelį dalykų, atrandamos naujos tiesos. Įdomu, kas pirmieji aptiko baltiškąjį mūrą Žemutinės pilies teritorijoje?

Čia verta sugrįžti į netolimą istoriją ir ją nušviesti plačiau.

Pokario metais (1950 m.) buvo įkurta nauja įstaiga Mokslinė res-

tauracinė gamybinė dirbtuvė. Joje pradėjo dirbti keletas jaunų architektų, istorikų, archeologų, inžinierių. Jie buvo įpareigoti rūpintis senojo kultūros paveldo pastatais, nes per karą nemažai jų buvo nukentėję. Po Stalino mirties prasidėjus atšilimui jaunųjų specialistų dėmesys nukrypo į gynybinį paveldą – Trakų, Kauno, Biržų, Panemunės, Medininkų pilis. Jos irgi buvo apleistos. Pradėti jų tyrimai, kai kurių konservavimas, o Trakų pilies net dalinis restauravimas.

Sovietinės Lietuvos teritorijoje vienintelės Medininkų pilies aptvarinėje gynybinėje sienoje buvo matomi nemaži baltiškiosios (vandinės) plytų perrišos mūro ruožai. Kitos dvi su tokia pat plytų perriša pilyms – Lydos ir Krėvos – buvo sovietinės Baltarusijos teritorijoje. Jaunieji restauratoriai taip pat aplankydavo ir jas. Medininkų pilies gynybinių sienų mūro tyrimą vienas pirmųjų pradėjo architektas Sigitas Lasavickas. Lygiagrečiai entuziastingai senųjų pastatų mūrų savybes, jų plytų perrišos būdus studijavo ir architektas Žybartas Simanavičius. Todėl iš šių pilių (ypač iš Medininkų pilies) mūro studijų pradedantys restauratoriai jau buvo susipažinę su baltiškuoju (vandinio) mūru. Beje, vandinį mūrą baltiškuoju pradėjo vadinti doc. Stasys Abramauskas, tuo metu nemažai bendravęs su jaunaisiais restauratoriais.

Žemutinės pilies teritorijoje 1963 m. buvo atkastas Katedros varpinės požeminės keturkampio plano dalies pamato fragmentas. Čia mūro paviršiuje vandinę (baltiškąją) plytų perrišą pastebėjo S. Lasavickas. Kitais, 1964 metais, archeologui A. Tautavičiui vadovaujant buvo atkasta sienos su vandinio plytų perriša fragmentas priešais buvusius Pionierių rūmus. Verta pastebėti, kad šie nauji duomenys apie vandinį mūrą dar tebuvo žinomi nedaugeliui specialistų architektų. Beje, baltiškojo (vandinio) mūro, datuojamo XIII a.–XIV a. pirmąja puse, buvo apščiui buvusios Livonijos (Rygoje, Taline ir kitur) teritorijoje, taip pat Rytų Prūsijos žemėse.

Ar jaunieji archeologai ne per greit paseno?

Paprastai jaunimas moksle ieško naujovių, griauia senas tiesas, nerimsta kaip jaunas vynas senuose vynmaišiuose. Tačiau Lietuvoje su dabartine jaunųjų archeologų karta įvyko priešingai, bent tokią išvadą darau iš Jūsų pateikto pavyzdžio. Jaunųjų archeologų „revoliucingumas“ pasireiškė tuo, kad jie nori (ar norėjo) sugrįžti į lenkų, rusų archeologų ir J. Jurginio pažiūras dėl senųjų mūrų Žemutinės pilies teritorijoje.

Tai sudėtinga tema, kurią gal reiktų atskirai nagrinėti. Nors tai ir aktualus klausimas aptariant Vilniaus pilių formavimosi ir raidos tyrimus. Nauji dalykai mūsų tyrimų srityje ne taip lengvai įsitvirtina ne tik visuomenės, bet ir tyrinėtojų sąmonėje, gal net aukštųjų mokyklų dėstytojų galvose. Ne paslaptis, kad ir mūsų istorijos mokslą labai veikė tam tikros asmenybės. Pavyzdžiui, Juozas Jurginis ar Bronius Vaitkevičius, nors šių asmenybių ir nestatų į vieną gretą. Tikro istorijos mokslo Lietuvoje

Dr. Napalys Kitkauskas LR Seime knygos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai pristatymo metu su Seimo nariais Justinu Karosu ir Juozu Oleku

Kupiškio krašto stiprybės knyga (2)

Pradžia Nr. 7

Lietuvos vardo paminėjimo istorijoje tūkstantmečio metais ir Kupiškio 480-ųjų metinių proga išleista lokali monografija *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai* (sudarytoja Aušra Jonušytė). Knygos pasitiktuvės Kupiškio kultūros centre buvo surengtos kovo 11 d., kai minėtos Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo metinės.

Lakoniškai, bet taikliai naująją knygą apibūdino Kupiškio rajono meras Jonas Jarutis: „Tai mūsų praeitis ir šiek tiek dabarties. Kas neturi praeities, tas neturi ateities.“

Daina rišo į tvirtą vienybės mazgą

Knygoje spausdinami Mikalinos Glemžaitės prisiminimai – tai šviesuolės lietuviškos žvilgsnis į savo ir šeimos narių nueitą kelią lietuvių tautai labai reikšmingu metu, kai, anot poeto, upės bėgimo jau buvo neįmanoma sustabdyti. Per tokius asmenis kaip Glemžos – tėvus ir vaikus – reiškėsi tautos atgimimas. Vienu kitu sakiniu pristatė seserų Glemžaičių tėvą Mykolą Glemžą, bet nieko nepasakė apie motiną – Oną Simonavičiūtę-Glemžienę. O labai verta, kad bent žodis kitas būtų pasakytas. Visoj apylinkėj ji buvo žinoma kaip gera dainininkė, aštuonerius ar devynerius metus dainavo Kupiškio bažnyčios chore. Kaip ir visi choristai švietėjo Kuzmino dėka buvo raštinga. Klebonijoje susipažino ir su savo būsimoju vyru Mykolu Glemža.

Mykolas ir Ona Glemžos buvo labai darbštūs, gyveno santaikoje ir didelėje meilėje užaugino aštuonis vaikus. Tą bežodė tėvų meilė vaikus lydėjo visą gyvenimą, o Mikalina Glemžaitė, jau sulaukusi 85-erių, pradėjusi rašyti atsiminimus rašė: „ir lydi mane gyvenime, stiprina.“

Kai Glemžų šeima su bičiuliais prie savo namų pradėdavo dainuoti, darželio visas tvoras Kupiškio žydai apstodavo, klausydavosi „Glemžų koncerto“. Vieną šeštadienį visi išėdavo į kalnelį, kur atėdavo iš Smilgių, Byčių kaimų Glemžų pažįstami. Kitą šeštadienį visi traukdavo ant piliakalnio, kur atėdavo motinos Onos giminės iš Paketurių kaimo, susėdavo senimas ir jaunimas iš Aukštupėnų ir Pajuodupio kaimų. Daina rišo lietuvius į tvirtą vienybės mazgą, darnioje krūvoje būdami visi jautėsi vienos tautos sūnūs ir dukros.

Bažnyčios chore giedodama mama ant viškų vesdavosi ir savo mergaites, ypač per šventes, kai būdavo daug vestuvių. Motina kuždėdavo dukroms stebėti, kokie gražūs merginų ir moterų sijonų raštai, kokios prijuostės, liemenės, koks nuometų žičkų gražumas. Nuo viškų buvo gerai matyti liūliuojantys gėlių kalpokai, girliandų kekės prie plaukų. O spalvų margumas ir gražumas! Beliko pačioms Glemžaitėms įsitaisyti tautinius drabužius, kaip joms ir pasiūlė mokytoja Stasė Šičkaitė.

O jau toliau – daugiau.

Garsiosios Glemžų giminės Kupiškio krašte atstovas Vilniaus dailės akademijos Paminklotvarkos katedros profesorius, humanitarinių mokslų daktaras Jonas Glemža su žmona Aldona (kairėje) ir istorikė archeologė Alfreda Petrulienė iš Panevėžio

Lietuvių vakarai, vaidinimai ir verkianti salė – taip jautriai Mikalina suvaidino Onytės vaidmenį spektaklyje *Ponai ir muzikai*.

Ar ne visi šie vaikystės ir jaunystės išpūdžiai vėliau ir virst į tą plačią lietuviškos ir tautiškos skleidimo veiklą, kurioje taip prasmingai reiškėsi seserys Glemžaitės, o per jų pastangas visa Lietuva pamatė, kas yra Kupiškio kraštas, koks tai spalvingas ir įstabus žiedas visų Lietuvos kraštų įvairovėje.

Likimo išbandymai nesugniuždė

Baigus *Saulės* kursus Kaune Mikalina Glemžaitė buvo paskirta į Papilės pradžios mokyklą mokytoja. Neilgai teko mokytojauti, nes prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas ir didžioji sumaištis. Traukimasis į Petrapilį, pedagoginiai vakariniai dvejų metų kursai prie Peterburgo universiteto, darbas lietuvių mokykloje už Narvos vartų. Paskui Šiaurės Kaukazas, kur seserys Mikalina ir Elvyra Glemžaitės Piatigorske organizuoja lietuvių mokyklą, kurioje mokosi Jesentukio, Kislovodsko, Mineralinių vandenų, Železnovodsko nuo karo pasitraukusių lietuvių vaikai.

Sunku keliais žodžiais nupasakoti, ką patyrė visi Šiaurės Kaukazo gyventojai, kai prasidėjo raudonųjų mūšiai su baltaisiais ir Piatigorskas tapo pafrontės miestu. Tvirtinama, kad suvežta per 20 tūkst. sužeistųjų, į ligonines netilpo, talpino į didesnes vilas, viešbučius, parduotuves, net sandėlius. 1919 m. vasario 2-ąją įšiveržę kazokai ėjo per ligonių patalpas ir sužeistuosius kupojo, o kurie įstengė bėgti, mirė kelyje. Visas kelias nuklotas numirėliais kiek akys užmato. Šiltinė, šaltis, lijudra.

Lietuviai sujudo kraustyti į gimtinę. Mat po 1918 m. vasario 16-osios, kai paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, Lietuva tapo traukos centru po visą Rusiją išsi-

barsčiusiems lietuviams. Piatigorsko lietuvių mokykla tapo tuo centru, kur lietuviai būrėsi grįžti į tėvynę. Per Novorosijską, laivu į Rumuniją, o toliau – į Lietuvą. Kaip ir visad panašiais atvejais – sumaištis ir daugybė nenumatytų nuotykių, kurie atrodo įdomūs tik tada, jei laimingai baigiasi. Bet Lietuvą vargais negalais pasiekė. Prasidėjo naujas gyvenimo tarpnis Lietuvos Respublikoje.

Tuos gana lakoniškus, bet spalvingus prisiminimus labai naudinga perskaityti visiems, kurie krizių įbaiminti jau dabar pradeda išgyventi dvasinį Armagedoną. Ne pirmas tautos gyvenime.

Pirmoji M. Glemžaitės *Atsiminimų* dalis skirta 1893–1920 metams. Antroji knyga veikiausiai taip pat bus išspausdinta, ji aprėps 1920–1961 metus. Į šį laikotarpį telpa ir 1941 m. birželio dienos tremtis, kurios neišvengė Mikalina Glemžaitė. Juk buvo aktyvi visuomenės veikėja, Vilniaus pedagoginio instituto dėstytoja, nors labiausiai jos lemtį lėmė visai kita aplinkybė. Buvo supainiota su *Lietuvos Pieno Centro* direktoriaus Jono Glemžos seserimi. To pakako, kad tremtyje praleistų penkerius metus. O išgelbėjo Lietuvos mokslų akademijos prezidento akad. Juozo Matulio (gimęs Kupiškio rajone) vyriausybinių telegrama. Joje Mikalina Glemžaitė buvo kviečiama dirbti į Lietuvą. Už šią telegramą iš valdžios J. Matulis gavo pipirų, bet M. Glemžaitė iš tremties ištraukė.

Galima tik apgailestauti, kad neišliko M. Glemžaitės surašyti Sibiro atsiminimai, kurių buvo apie 40 puslapių. Pati autorė juos sudėgino apie 1983 metus. Ją įbaimino tuos atsiminimus spausdinusi mašinininkė, pranešusi, kad saugumiečiai ieškojo Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos autorių, tikrino ir visas mašinininkes.

Skaitai tuos Mikalinos Glemžaitės *Atsiminimus* ir pradėdi giliau suvokti, kokios tautinės ir dvasinės

stiprybės kupini tie kupiškėnai. Jų pasėtoji ir išaugintoji sėkla nedingo veltui, reiškiasi ir dabarties darbuose. Tuo įtikina ir naujoji Kupiškio kraštui skirta monografija, kuri yra ir šio krašto žmonių patirties, išgyvenimų ir darbų savotiška sanakaupa. Tie dalykai privalo būti užfiksuoti ir pagarsinti. Puiku, kad yra suprantančių spausdinto žodžio svarbą ne tik šiandienai, bet ir ateičiai.

Nešnekėk tūk daug, ba ausys nuplūš – taip sako Kupiškio krašto garbės pilietis, humanitarinių mokslų daktarė, žodynininkė Klementina Vosylytė

Vokiečiams įeiti draudžiama

Kupiškio krašto garbės pilietis akad. Vytautas Merkys per naujosios knygos pristatymą prisiminė 1989-uosius, kai toje pačioje Kupiškio kultūros centro salėje ragino žmones imti valdžią į savo rankas. Pristatant naująją Kupiškio kraštui skirtą monografiją susirinkusiųjų džiaugsmui mūsų iškilusis istorikas kalbėjo vietos žmonių tarpe ir džiaugėsi dviguba švente – valstybingumo atkūrimo ir kultūrinės, koks ir esąs naujosios knygos pristatymo renginys. Profesorius neslėpė, kad ir jam pačiam šis susiejimas praplėtė akiratį. Mintyje turėjo dr. Dailios Klajumienės atsivežtąjį dokumentinį pažintinį filmą apie Palėvenės dominikonų vienuolyno architektūrinį ansamblių. Apgailestavo, kad Antrojo pasaulinio karo metais mokydami Kupiškio gimnazijoje jie iš nieko neišgirdo raginimo būtinai nueiti ir aplankyti unikalų architektūrinį ansamblių. Galime pasidžiaugti, kad dabartinei jaunumei tos ir kitos kultūros vertybės yra nesunkiai prieinamos, kad tik būtų noro domėtis.

Naująją knygą, kurios bendraautoris yra ir V. Merkys, jis pats vertina kaip įrodymą, kad kupiškėnai turi ir ką parodyti, ir ką pasakyti. Profesorius šiai knygai parašė savo prisiminimus *Karo metų gimnazistų karta*. Įdomu skaityti, yra apie ką pamąstyti. Kartais, atrodytų, per gyvenimo smulkmenas atsiskleidžia įdomiausi dalykai. Antai visi žinome, kad nacių okupuotose teritorijose veikė tik vokiečiams skirtos parduotuvės ar restoranai. O štai

Nukelta į 16 p.

Istorikas daktaras Algirdas Matulevičius apie Mažąją Lietuvą

Dienos šviesą išvydo įdomi knyga Algirdas Matulevičius apie Mažąją Lietuvą. Ją 2008 m. pabaigoje išleido Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. Ji skirta humanitarinių mokslų daktaro, žymaus Mažosios Lietuvos tyrėjo, enciklopedininko, visuomenės veikėjo Algirdo Matulevičiaus 70-osioms gimimo metinėms. Mane, gerai pažįstantį Algirdą Matulevičių, šis solidus skaičius gerokai trikdė. Sunku juo patikėti, kai matai aukštą, gražiai nauaugusį, tvirtą vyrą, entuziastingai trykštantį naujų darbų užmojais, nevengiantį ir aštraus polemisko disputo, ir tolimų kelionių.

Man patinka šis darbštus ir talentingas žmogus. Jo būdingas bruožas – rašyti istorijos darbus be kompromisų, konjunktūrinio prisitaikymo, kurio buvo reikalaujama sovietmečiu. Todėl jam iš pradžių ir buvo nelengva skelbti savo darbus. Tačiau jis visą laiką siekė artėjimo prie istorinės tiesos. Todėl dabar ir gali džiaugtis pasiektais rezultatais.

Ši knyga – tai pirmas ir, manau, ne paskutinis mėginimas apibendrinti plačiašakę daktaro Algirdo Matulevičiaus mokslinę ir visuomeninę veiklą, surinkti ir aprašyti jo mokslo darbus ir mokslo populiarinimo publikacijas. Išangos dubliuojamos vokiečių ir rusų kalbomis.

Istorikas akademikas Vytautas Merkys įvadiniame straipsnyje *Istorijos ir enciklopedijų darbų baruose* labai teigiamai vertina Algirdo Matulevičiaus mokslinę veiklą ir nuopelnus leidžiant lietuviškąsias enciklopedijas.

„Jis Vilniaus universiteto auklėtinis, iš pat pradžių pasižymėjęs darbštumu ir mokslinė iniciatyva. 1970 m. atėjo į Istorijos institutą stoti į aspirantūrą, įstojo lengvai. Norėjo rašyti apie lietuvių tautinį sąjūdį, jam buvo patarta į šią klampią problemą nesileisti, – laikai buvo nepalankūs. Opių temų nebijojo, sutarėme (buvau paskirtas jo disertacijos moksliniu vadovu), kad reikia pažadinti blėstantį istorikų dėmesį Mažajai Lietuvai. Apie kryžiuočių laikus pokario metais daktaro disertaciją Maskvoje apgynė Povilas Pakarklis, o apie jos etninę sudėtį didelę studiją parašė maskviškio Etnografijos instituto bendradarbis Pavelas Kušneris. Sugalvojome sustoti prie mažiausiai tyrinėtą XVIII amžiaus, – rašo akademikas Vytautas Merkys. – Žinojome, kas leidžiama Maskvai, tas draudžiama mums Lietuvoje, todėl disertacijoje etninius dalykus reikėjo pridengti agrariniais autochtonų lietuvių ir kolonistų vokiečių santykiais, jų nelygiateisiskumu. 1970 m. keitėsi Istorijos instituto direktoriai, vietoj Juozo Žiugždos atėjo Bronius Vaitkevičius. Šiomis tam tikros suirutės sąlygomis tema buvo patvirtinta. Disertantas dirbo uoliai ir atkakliai, pagilino vokiečių kalbos žinias ir galėjo laisvai pasinaudoti vokiečių istoriografija ir šaltinių publikacijomis. Disertaciją oponentai įvertino gerai, todėl gynimas praėjo sklandžiai. Deja, B. Vaitkevičius šio vertingo darbo publikuoti neleido; monografija išėjo tik Sąjūdžio laikais“.

Įdomus ir šioje knygoje patalpintas kalbotyrininko akademiko Zigmo Zinkevičiaus straipsnis *Gyvenimą paskyręs Mažajai Lietuvai*. Jis irgi akcentuoja ypač reikšmingą Algirdo Matulevičiaus indėlį į Mažosios Lietuvos istoriografiją.

„Istorikas daktaras Algirdas

Ekskursijos arba kraštotyrinės ekspedicijos po Karaliaučiaus kraštą Algirdui Matulevičiui – tartum apsilankymas Šventojoje žemėje

Matulevičius Mažąją Lietuvą ėmė domėtis nuo 1963 m., dar studijuodamas Vilniaus universitete. Referatus apie lietuvių tautinį sąjūdį, mažlietuvių ir didlietuvių ryšius leidžiant *Aušrą*, *Varpą*, kitus tautinio atgimimo šauklus skaitė Kijevo, Odesos, Novosibirsko, Maskvos, Tartu, Vilniaus studentų mokslinėse konferencijose. Nuo 1969 m. Mažosios Lietuvos ir lietuvininkų, Prūsos ir prūsų problemas tiria pastoviai, sistemingai. 1973 m. apgynė labai gerai įvertintą disertaciją. [...] Įgijo tarptautinį pripažinimą nuo 1991 m. dalyvaudamas mokslinėse konferencijose Vokietijoje, Lenkijoje. Žinomas išeivijoje,“ – rašo akademikas Zigmantas Zinkevičius.

Pasak akademiko Z. Zinkevičiaus, Algirdo Matulevičiaus, žymiausio Mažosios Lietuvos istoriko, studijose, kuriose gausiai panaudota šaltinių ir literatūros (daugiausia vokiečių), sprendžiamos esminės prūsų ir lietuvininkų, arba mažlietuvių, išlikimo per keletą šimtmečių problemos. Kaip užkariautų prūsų dalis valdant Kryžiuočių ordinui žuvo per karus, sukilimus, o likusiųjų dauguma Prūsijos kunigaikštystės laikais (1525–1701 m.), iki XVIII a. pradžios baigė asimiliuotis su atvykėliais vokiečiais arba artimai giminingais lietuviais. Lygindamas archeologinius, lingvistinius, istorinės geografijos, istorijos duomenis A. Matulevičius išnagrinėjo, kaip iki XVI a. Prūsijoje susidarė etninė, etnografinė-etnokultūrinė lietuvininkų bendruomenė, o jų kraštas vadinamas Mažąją Lietuvą. A. Matulevičius įrodė, kad lietuvininkai yra autochtonai, o ne vieni „kolonistai“ iš Didžiosios Lietuvos, kaip teigia kai kurie vokiečių istorikai. Jis patikslino Mažosios Lietuvos, lietuvių kalbos paplitimo Prūsijoje ribas, sudarė originalių žemėlapių.

A. Matulevičiaus mokslinės išvados kertasi ir su dabartiniais rusų propagandistais, kurie išvis neigia to krašto kelių tūkstantmečių baltiskumą.

36 metus Algirdas Matulevičius yra paskyręs enciklopedijų leidybai. Nors, pasak V. Merkio, nežinia, kaip jo gyvenimas pakryptų, jei būtų jaunystėje, po disertacijos gynimo paliktas Istorijos institute. Jo ten nepriėmė, nes tuomet buvo plėtojama „prestižinė“ vadinamosios

socialistinės visuomenės istorijos kryptis. O jo tyrimai, tautinės savimonės paieškos visiškai netiko socializmo stiprinimui ar jo propagandai. Žinoma, jei būtų likęs Istorijos institute, galėjo atsidėti vien moksliniam darbui ir, galbūt, parašyti daugiau monografijų ir kitokių publikacijų.

Tačiau nėra to blogo, kas neišėitų į gerą. Nuo 1972 m. dirbdamas vyresniu moksliniu redaktoriumi Vyriausiojoje enciklopedijų redakcijoje, vėliau Mokslo ir enciklopedijų leidykloje, nuo 1997 m. – Mokslo ir enciklopedijų leidybos institute, A. Matulevičius parašė, suredavo daugiau kaip dešimt tūkstančių straipsnių. Itin reikšmingas jo darbas leidžiant *Visuotinę lietuvių enciklopediją* (2001–2009 m. išleista 14 tomų) ir *Mažosios Lietuvos enciklopediją* (2000–2006 m. – 3 tomai).

Beje, būtina pabrėžti, kad A. Matulevičius buvo vienas iš aktyviausių *Mažosios Lietuvos enciklopedijos* iniciatorių, 1996–1998 m. pirmasis redakcinės grupės vadovas, yra entuziastingas autorius ir redaktorius, Istorijos skyriaus vedėjas.

Kaip teigia profesorius Vytautas Merkys ir VLE Mokslinės tarybos sekretorius Antanas Račis, dabar jis sėkmingai šefuoja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Mažosios Lietuvos, Prūsijos istorijos, Lietuvos antinacinio ir antisovietinio pasipriešinimo, taip pat istoriografijos straipsnius, – vienas redaguoja, papildo, kitus rašo savarankiškai.

Savarankiškų tyrimų, kiek leidžia sąlygos, taip pat neatsisako. Vis randa naujų temų, tačiau tyrimų objektas nesikeičia. Vaizdžiai kalbant, A. Matulevičius į mažlietuvių ir prūsų istorijos vežimą įsikinkė visam gyvenimui.

A. Matulevičius Mažąją Lietuvą, jos istoriją siekia populiarinti ir kitais būdais. Dar būdamas aspirantu ėmė vadovauti jaunimo, mokytojų ir kitoms ekskursijoms į Karaliaučiaus kraštą, kartu su kitais organizavo kraštotyrimines ekspedicijas mažlietuvių ir prūsų istorinio paveldo liekanų ieškoti. A. Matulevičius išvaikščiojo visą kraštą.

Vienoje iš tokių A. Matulevičiaus vadovaujamų pažintinių kelionių mes ir susipažinome, kitose kelionėse ir susidraugavome.

Kartu su kitais 1989 m. jis įsteigė Mažosios Lietuvos reikalų tarybą ir buvo vienas jos vadovų. A. Matulevičius priklauso Mažvydo knygos bičiulių, *Prūsos* klubams, Vydūno draugijai.

Be šių Algirdo Matulevičiaus darbų Mažosios Lietuvos istorijos ir kultūros istorijos pažinimas būtų kur kas skurdesnis. Jo darbai žadina etninę krašto atmintį ir kludo ją konjunktūriškai deformuoti. Juk jis įrodė, kad nors lietuvininkai buvo lojalūs Prūsijos valdžiai, ypač ciesoriui (karaliui), buvo vokiečių valdomos valstybės piliečiai, bet save jie laikė ne vokiečiais, tik vokiečiai. Jie save vadino lietuvininkais arba lietuvininkais prūsais. Šie tyrimai svarūs ne tik Mažosios Lietuvos istoriografijai, bet ir visam Europos nacionaliniam supratimui, aktualūs šių laikų europinei politikai, demokratiniams procesams.

Tai, beje, pasitvirtino tik pasi-

Gedimino Žemleiko nuotrauka

rodžius šiai knygai. Štai ką rašo A. Matulevičiui kultūros istorikas Arthuras Hermannas, gyvenantis Vokietijoje, Heidelberge: „Jūsų knyga nedelsdamas įtraukiau į Vokietijos bibliotekų sistemą, kad būtų visiems prieinama. Per savo gyvenimą surinkote labai daug žinių. Jos visos bus naudingos ateičiai.“ Su džiaugsmu labai palankiai knyga ir daktaro Algirdo Matulevičiaus nuopelnus Mažajai Lietuvai ir lietuvininkams įvertino lietuvių mokslininkų bičiuliai – istorikas profesorius Janas Jurkiewiczus iš Poznanės universiteto ir Mažosios bei Didžiosios Lietuvos etnologas, kultūrologas Manfredas Kleinas iš Austrijos. Jie rašo, kad ši Mažosios Lietuvos bibliografija reikalinga Lenkijoje, Austrijoje, Vokietijoje.

Didžiąją knygos dalį sudaro Algirdo Matulevičiaus bibliografija (1972–2008). Čia ypač vaisingai padirbėjo kvalifikuota bibliografė, Mažosios Lietuvos spaudos tyrėja Audronė Matijošienė, surinkusi per dešimtmečius išsisklaidžiusias po įvairius Lietuvos ir užsienio leidinius jubilieato publikacijas, be to, skelbtas ne tik lietuvių, bet ir vokiečių, rusų, lenkų, anglų kalbomis. Pirmojoje bibliografijos rodyklės dalyje chronologiškai suregistruoti A. Matulevičiaus moksliniai veikalai, straipsniai iš enciklopedijų, kitų žinybinių leidinių, taip pat mokslo populiarinimo straipsniai, recenzijos, žemėlapiai. A. Matijošienė aprašė ir kitų autorių veikalus, kuriuos jis redagavo, recenzavo, konsultavo arba buvo redaktorių kolegijų narys, disertacijų oficialusis oponentas. Atkreipiau dėmesį į skyrių *Literatūra apie Algirdą Matulevičių*. Jame beveik 150 pozicijų. Apie Algirdą Matulevičių, jo mokslinę veiklą rašė ir ją vertino įvairių šalių spauda lietuvių, vokiečių, rusų ir lenkų kalbomis. Dėmesį skyrė ir lietuvių išeivijos spauda. Knygoje yra pluoštas nuotraukų, asmenvardžių rodyklė.

Vytautas Žeimantas

Šiomet daktaras Algirdas Matulevičius buvo apdovanotas ordinu „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžiumi

Vytauto Kaltenio nuotrauka

Dirbtinės kraujagyslės buvo gaminamos ir Kaune (4)

Atkelta iš 7 p.

(Sankt Peterburgas) kraujagyslių protezai jau buvo pradėti gaminti visai Sąjungai. Dėl tokių mažų kainų kauniečiams nepavyko išlaikyti gamybos, kaip visai nerentabilios srities.

Todėl tarybinė ekonomika ir sulaukė visiems žinomo likimo. O kiek tokia dirbtinė kraujagyslė turėjo kainuoti?

Pasakysiu, kiek ji dabar kainuoja užsienyje. Tokie kraujagyslių protezai, kokius gamino Kaspinas, Europoje kainuoja 300–500 eurų. Yra labai specialių rūšių, kurių vienetas kainuoja iki 1,2 tūkst. eurų. Mes jas perkame.

Yra rūšių, kurios kainuoja iki 1 tūkst. eurų.

Apie kokius protezų dydžius kalbama?

Yra įvairių dydžių, taip pat šakotų dirbtinių kraujagyslių. Tuo metu tarptautinėje rinkoje kainas nustatė amerikiečiai. Jie tada dar pigiai pardavinėjo: 1 cm ištempto protezo kainavo 1 dolerį. Mat austi ir megzti kraujagyslių protezai tampo – kaip armonikos dumples.

Ar taip ir vadindavote – protezais?

Lietuvių literatūroje tokie kraujagyslių pakaitalai buvo vadinami dirbtinėmis kraujagyslėmis arba kraujagyslių protezais.

Ar sugebėta pasiekti, kad sintetinės kraujagyslės savo kraujotakos charakteristikomis būtų visai panašios į natūralias žmogaus kraujagysles? Ar kraujotakos varža yra dirbtinės kraujagyslės problema?

Didžiausia problema visada esti ne pati dirbtinė kraujagyslė, o kraujagyslės, į kurias iš protezo teka kraujas. Jos sudaro varžą kraujui tekėti. Sakome – periferija „priešinas“. Tada kraujagyslės protezas atsiduria pavojuje. Jeigu varža tekantiam kraujui maža, toks protezas gali veikti labai ilgai ir patikimai.

Dėl ko ta varža susidaro?

Ją sukelia aterosklerozė, pažeistos arterijos pradeda siaurėti ir iš protezo tekantis kraujas patiria didesnę varžą – kai kurios tų natūralių arterijų pradeda užkakti. Kraujui pratekėti iškyla kliūčių, kraujas pradeda suktyti, atsiranda turbulencija. Susidaro sąlygos trombozei.

Svečiuose pas kraujagyslių protezų gamintojus Škotijoje: prof. Vytautas Triponis, Glazgo universiteto profesorius, kraujagyslių chirurgas John G. Pollock, Kauno medicinos universiteto profesorius, kraujagyslių chirurgas Rimas Putelis

Apie kraujo turbulenciją kraujagyslėse kalbėjote ir Vilniaus medicinos draugijos renginyje 2008 m. pabaigoje. Kraujo turbulentiškas tekėjimas prasideda tik aterosklerozės pažeistose kraujagyslėse ar gali pasireikšti ir sveikose?

Turbulencija susidaro sandūroje tarp dirbtinės ir natūralios kraujagyslių kad ir dėl spindžių neatitikimo. Paprastai tose vietose, kur skiriasi kraujo tekėjimo mechanika. Dažniausiai turbulencija atsiranda dėl to, kad progresuojant kraujagyslių ligai, didėja periferinė varža. Kraujotakos greitis pradeda mažėti, slėgis į sienelės didėja. Todėl (ir dėl kraujo sukurių) susidaro sąlygos kraujagyslės protezo trombozei. Protezas būtų idealus didesniųjų kraujagyslių pakaitalas, jeigu jo neveiktų periferinė varža. Yra tokių operuotų ligonių, kuriems sintetinės kraujagyslės veikia po 20 ir daugiau metų, nes tie protezai įdėti į tikią terpę, kur varžos nėra. Turime duomenų, kad tokiu atveju nesudaro ir kraujo tėkmės

sūkuriai.

O jeigu padidintume protezo spindį?

Jeigu kraujagyslė bus mažesnio spindžio nei protezas, atsiranda didesni sūkuriai. Paskaičiuota, koks spindžių skirtumas yra kritinis. Protezo spindis turi būti visada truputį didesnis už natūraliosios kraujagyslės spindį. Mat ilgainiui kraujagyslės vidinis paviršius išsiskloja fibrinu, kuris virsta jungiamojo audinio sluoksneliu, „pakeičiančiu“ natūralios kraujagyslės endotelį. Taigi sumažėja dirbtinės kraujagyslės spindis.

Tyrimai taip pat buvo atliekami

Kai „Kaspino“ inžinieriai ėmėsi sintetinių kraujagyslių gamybos, kažkas juk turėjo atlikti ir eksperimentus?

Tuo metu tyrimų jau buvo nemažai padaryta JAV. Kai lietuviai ėmėsi tos gamybos, dar visai nedaug laiko buvo praėję nuo amerikoniškų sintetinių kraujagyslių gamybos pradžios. Amerikiečiai tą gamybą pradėjo tik 1958–1959 metais.

Vertas nuostabos dalykas, kad po 4–5 metų Lietuvoje jau buvo imtasi panašios gamybos. Vargu ar šiandien tai būtų įmanoma.

Vienokius ar kitokius tų sintetinių kraujagyslių tyrimus bandėme atlikti, truputį eksperimentuoti, bet turėjome labai mažai prietaisų, kuriais būtų galima tirti kraujo judėjimą kraujagyslėse, matuoti kraujotakos pokyčius.

Skysčio judėjimo reiškinį tyrimus tuo metu turėjo būti neblogai įsivadinę Fizikinių-techninių energetikos problemų instituto (dabar Lietuvos energetikos institutas) mokslininkai.

Kai kuriuos būtinus tyrimus atliko ir patys gamintojai – Kaspino gamybininkai. Turėjo tam tikrą stendą, kuriuo išbandydavo protezo audinį, leisdavo įvairius skysčius, ypač tirdavo dirbtinės kraujagyslės sienelės laidumą arba poringumą: kiek per 1 minutę 1 cm² kraujagyslės praleidžia skysčio. Tai labai svarbus parametras. Taip pat atliekami audinio stiprumo testai – kiekvienas protezas turėdavo būti testuojamas.

Reikia pripažinti – viską kauniečiai darė ypač gerai.

Kad organizmas nepyktų ant dirbtinės kraujagyslės

O kaip dabar? Iš kur Lietuva gauna kraujagyslių protezus?

Tokiems gaminiams, kurie operacijų metu įvedami į žmogaus organizmą – širdies vožtuvams, kraujagyslių protezams, dirbtiniams sąnariams – keliami labai aukšti reikalavimai. Kad nebūtų užteršti pašalinėmis medžiagomis, jie gaminami uždaroje kameroje. Glazgo mieste Škotijoje teko matyti, kaip tas daroma. Čechė sterilus oras, išsiurbiamas menkiausias dulkelės. Savaime aišku, kad Kaspinas anuomet taip negaminavo dirbtinių kraujagyslių, buvo gerokai liberalesnė tvarka ir reikalavimai. Mes savo klinikoje tas sintetines kraujagysles sterilizuodavome. Komplikacijų dėl užterštumo neturėjome. O su rusų gamybos kraujagyslių protezais – kildavo.

Užsiminėte, kad dirbtinėms kraujagyslėms buvo naudojamas audinys, tekstilės gaminys. Koks?

Dirbtinės kraujagyslės gali būti austos, megztos, gali būti išlietos iš sintetinio audinio. Daugiausia paplitę austi kraujagyslių protezai. Poros, kurios susidaro audinyje, yra reikalingos: į jas iš išorės įauga žmogaus kūno audinys. Perausios poros, jungiamojo audinio sijos įauga į naujo audinio sluoksnį, išskojusį kraujagyslę iš vidaus. Ilgainiui tokia dirbtinė kraujagyslė tampa lyg biologinis darinys.

Pats organizmas dirbtinę kraujagyslę – svetimkūnį – pajungia savo reikmėms?

Pasiima, „neužpykdamas“ ant jos ir nesukeldamas komplikacijų. Kartais po kurio laiko, kai tekdavo tokią dirbtinę kraujagyslę pakeisti dėl susidariusių trombų ar kitų priežasčių, operuojant ne iškart būdavo galima suprasti, kad tai ne natūrali, bet dirbtinė kraujagyslė. Tik kai ją nupjaudavome, pamatydavome, kad tai sintetinis audinys. Iš išorės panašūs į natūralų organizmą.

Dabar Lietuvoje sintetinės kraujagyslės nebegaminamos?

Jų gamyba greitai sustojo. Jei neklystu, Kaspinas nustojo dirbtines kraujagysles gaminti gal kokiais

1965–1966 metais. Laimei, mums buvo pavykę susidaryti tų kraujagyslių atsargas. Ir patys Kaspino vyrukai dar kurį laiką tiesiog iš patriotizmo tas dirbtines kraujagysles gamino, nors ekonomiškai pagal nustatytas kainas tai visiškai neapsimokėjo.

Buvo tam tikro labai gražaus profesinio idealizmo, tik gaila, kad to kažkaip neprisimename.

Tie jauni inžinieriai tikrai buvo idealistai.

Idealistai „mokslinio“ materializmo santvarkoje?

Tokie dalykai nuo santvarkos, matyt, nepriklauso.

Tai buvo inžinierių savigarbos reikalas, kad jie gali padaryti, yra tikri profesionalai?

Manau, taip. Jie jautė, kad turi gerai pagaminti, nes Lietuvos žmonėms dirba. Buvo visiškai naujos kartos žmonės.

Apie mokytojus

Taigi pradėję nuo labai toli atėjo prie dirbtinių kraujagyslių, bet paibaigai grįžkime į šio pokalbio pradžią.

Žurnalistai manęs daug klausinėdavo apie medicinos reikalus, bet jūs netikėtai užklausėte apie dalykus, kurie yra tolokai nuo mano profesinės veiklos srities. Kaip vyresnės kartos ir dar universiteto žmogus, aišku, turiu savo nuomonę dėl mūsų visuomenei svarbių dalykų, lygiai kaip ir dėl mūsų istorinės praeities. Kitas dalykas, kad čia nesu joks ekspertas ar specialistas. Tuos dalykus tyrinėjantis mokslininkas, žinoma, visais tais klausimais galėtų pasakyti giliau ir daugiau.

Bet šiuo atveju Jūsų nuolankiam klausėjui rūpi ne istoriko ar politiko, o būtent prof. Vytauto Triponio nuomonė ir konkreti patirtis. Neabejoju, kad ir skaitytojui būtent tai įdomu.

Nuo vidurinės mokyklos Utenoje laikų man visada buvo įdomu apie tai diskutuoti. Mokykloje buvo susidaręs toks bendraamžių būrelis, diskutuodavome dėl lietuvių kalbos reikalų. Turėjome ir puikių lietuvių kalbos mokytojų, kurie skatindavo mūsų diskusijas, formavo santykį su gimtąja kalba. Mokytojas lituanistas, literatūros tyrinėtojas Rapolas Šaltenis uždegė labai daug jaunimo domėtis lietuvių kalba ir literatūra, sukūrė mokykloje tam tikrą lituanistinę atmosferą. Apskritai mūsų mokykla išsiskyrė stipriais lituanistais. Mokytojas Juozas Žiurlys, kuris dėstė lietuvių ir vokiečių kalbas, buvo labai griežtas. Jo nuostata – kiekvienas lietuvis turi išmokti taisyklingos lietuvių kalbos. O paskui į Utenos vidurinę atėjo visiškai jauni, tik baigę Vilniaus universitetą mokytojai Sigita Lankininkas ir jo žmona Sigita Lankininkienė. S. Lankininkas ir tais laikais sugebėdavo mums labai daug pasakyti. Buvo labai geras kalbos mokovas, mums dėstydavo daug įdomiausių dalykų iš senosios lietuvių literatūros. Sugebėdavo taip sudominti, kad patys noriai skaitydavome senuosius tekstus. Vienas mano draugas turėjo prieškarinę Adolfo Šapokos, irgi uteniškio, Lietuvos istoriją, tai ją irgi mielai skaitydavome.

Tų mokytojų pastangos nenuėjo veltui – jūs taip pat daugeliui studentų atvėrėte savo veiklos paslaptis. Manau, kad ir jie apie Jus pasakytų tokius pat prasmingus žodžius, kaip ir Jūs pasakėte apie savo mokytojus. Ačiū Jums.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Kraujagyslės protezas, įsiūtas vietoje pašalintos pilvo aortos aneurizmos

MUMS RAŠO

PATIKSLINIMAS

Nuo pat *Mokslo Lietuvos* pasirodymo pradžios skaitau ir prenumeruoju šį Lietuvos mokslininkų laikraštį. Tiesa, prieš 15 metų esu ir rašęs. Tai – reikalingas ir naudingas mokslininkams laikraštis. Jame nušviečiami aktualūs mokslininkams klausimai.

Mokslo Lietuvos Nr. 6(406) Gedimino Zemlicko straipsnyje *Kad pasaulyje skambėtų Lietuvos vardas* (3) spausdinamas pokalbis su Australijos lietuviu dr. Algimantu Patricijumi Taškūnu. Jame paminima, kad aprašomas lietuvis mokslininkas, gyvenęs iš pensijos ir lankąs universitete, kur su kitu kolega turi kabinetą ir kompiuterius. Straipsnio autorius guodžiasi, kad tokio požiūrio nėra Lietuvos universitetuose.

Yra toks požiūris! Kiek plačiau jis paplitęs, negaliu teigti, tačiau Lietuvos žemės ūkio universitete (LŽŪU) mokslininkai pensininkai yra gerbiami, kasmet kartą ar ke-

lis kviečiami pabendrauti su kolegomis.

Tuometėje Lietuvos žemės ūkio akademijoje baigęs aspirantūrą 1965 m. ten pradėjau dirbti asistentu ir baigiau darbą Lietuvos žemės ūkio universitete būdamas 70 metų – 2004 metais. Tapau profesoriumi emeritu. Vandentvarkos katedroje turėjau savo kampą (atitvertą katedros patalpos dalį) ir kompiuterį. Iki šiol tai tebeturiu ir galiu bet kada ten nuvykti ir dirbti. Be to, ten liko dalis mokslinės literatūros bei mano turimų apdovanojimų. Taip susiklostė, kad išvykau gyventi į kitą miestą, į LŽŪU nuvykstu retkarčiais, o mano kompiuteriu pasinaudoja jaunesni kolegos. Naujoje gyvenamoje vietoje išgijau naujesnį kompiuterį, tad dažnai bendrauju su kolegomis internetu.

Rimvydas Tumas
Lietuvos žemės ūkio universiteto profesorius emeritas

UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJOJE
MĖLYNŲJŲ VANDENŲ REIKŠMĖ LIETUVOS IR UKRAINOS ISTORIJAI

Kijeve vykusioje apskritojo stalo diskusijoje aptarta Mėlynųjų Vandenų mūšio reikšmė Lietuvos ir Ukrainos istorijai

Ukrainos nacionalinėje gynybos akademijoje Kijeve balandžio 7 d. vyko apskritojo stalo diskusija, kurioje buvo aptariama Mėlynųjų Vandenų mūšio (1363 m. Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo vadovaujama kariuomenė, sudaryta iš lietuvių, ukrainiečių ir baltarusių padalinių, nugalėjo totorius) reikšmė Lietuvos ir Ukrainos istorijai.

Renginio dalyvius pasveikino Ukrainos gynybos ministras Jurijus Jekhanurovas ir Lietuvos ambasadorius Ukrainoje Algirdas Kumža.

Pranešimus skaitė Lietuvos ir Ukrainos istorikai: prof. Alfredas Bumblauskas, prof. Feliksas Šabuldo, Ukrainos nacionalinės mokslo akademijos Istorijos instituto vyr. mokslinė bendradarbė Olena Rusina, Naciona-

linės gynybos akademijos istorijos katedros doc. plk. Ighoris Sokalas.

Apskritojo stalo dalyviai sutarė, kad būtina sugrąžinti į ukrainiečių istorinę atmintį poros šimtmečių trukmės Ukrainos „lietuviškąjį“ periodą ir bendromis pastangomis puoselėti kelių šimtmečių trukmės Lietuvos, Ukrainos ir Baltarusijos regiono istorinį paveldą.

MODERNUS VADOVĖLIS APIE DIRVOŽEMĮ

Šiandien pasaulyje dirvotyra pripažįstama kaip fundamentinis gamtos mokslas, jos vertė yra didelė. Apie dirvotyra turi išmanyti ne tik žemės, miško, vandens ūkio, bet ir geografijos, geologijos, socialinių mokslų specialistai. Šiuo mokslu grindžiama žmogaus ūkinės veiklos įtaka gamtai ekologinėje sistemoje. Dirvožemininkai turi parengti ir kartu su ūkinės veiklos specialistais įdiegti dirvodaros procesų valdymo, dirvožemio derlingumo didinimo technologijas, prisidėti prie dirbamos ir miško žemės stebėsenos.

Tiems uždaviniams sėkmingai spręsti būtina tobulai nusimanyti apie pasaulio dirvožemius, ypač Lietuvos, kuri integravosi į Europos Sąjungą ir kitas tarptautines organizacijas ir sparčiai žengia rinkos santykiais pagrįstu ūkininkavimo keliu. Juo eina ir savarankiški ūkininkai, įvairių žemės, miško ir vandens ūkio subjektų specialistai. Visiems jiems ir skirtas antrasis atnaujintas, papildytas ir pataisytas *Dirvotyros vadovėlio leidimas*, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Aukštųjų mokyklų bendrųjų vadovėlių leidybos komisijos rekomenduotas.

Šiame vadovėliniame leidinyje pirmą kartą skelbiamas tarptautinis dirvožemių grupavimas pagal FAO-UNESCO dokumentus anglų kalba: *Pasaulio dirvožemių žemėlapių legenda* (1997), *Europos dirvožemių atlasas* (2005), *Pasaulinė dirvožemio išteklių*

Jaurazėmis (Podzol)

informacinė bazė (2006), *Vadovas dirvožemiui aprašyti* (2006). Studentui reikia suvokti šiais dokumentais pagrįstą naująją Lietuvos dirvožemių klasifikaciją (1999) ir jos vienetus.

Vadovėlyje vartojamas dirvotyros terminus stengiasi suderinti su *Sisteminio dirvotyros terminų žodyne* (1997), išleistu pagal Valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 m. programą, su baigiamos leisti *Žemės ūkio enciklopedijos* ir leidžiamos *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* terminais.

Dirvotyros besimokantis studentas jau turi būti išklausęs botanikos, mikrobiologijos, chemijos, fizikos kursus. Sudėtingam dirvodaros procesui suprasti pateikiama geologijos ir geomorfologijos pagrindų žinių. Atnaujinant vadovėlį naudotasi Lietuvos dirvožemininkų specialiosiomis mokslinėmis monografijomis (*Lietuvos dirvožemiai* (2001), *Lietuvos dirvožemių klasifikacija* (2001), *Lietuvos dirvožemių makromorfologinė diagnostika* (2006), publikacijomis periodiniuose mokslo leidiniuose ir naujausiais vadovėliais anglų, rusų, vokiečių kalbomis.

Vadovėlį rašė Lietuvos žemės ūkio universiteto Agronomijos fakulteto Dirvotyros ir agrochemijos katedros, kurioje nuo pat aukštosios mokyklos gyvavimo pradžios skaitomas dirvotyros kursas, dėstytojai prof. habil. dr. A. J. Motuzas (sudarėtojas), doc. dr. V. V. Buivydaitė, doc. dr. R. Vaisvalavičius ir buvęs Lietuvos miškų ir Lietuvos žemdirbystės instituto mokslo darbuotojas prof. habil. dr. R. Šleinyš. Ši knyga yra vienas leidinių, kuriais paminimas Lietuvos dirvožemininkų draugijos prie Lietuvos MA Žemės ūkio ir miškų mokslų skyriaus 50-metis.

Autoriai nuoširdžiai dėkoja recenzentėms prof. habil. dr. M. Eiduekičienei (Klaipėdos universitetas) ir habil. dr. L. Tripolskajai (Lietuvos žemdirbystės instituto Vokės filialas) už labai vertingas dalykines pastabas bei patarimus.

Vadovėlio rengimą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, išleidimą – Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija, UAB *Dotnuvos projektai*.

Prof. habil. dr. A. J. Motuzas

KIJEVE – LIETUVAI SKIRTAS POEZIJOS VAKARAS

Žinomi Ukrainos poetai ir vertėjai balandžio 6 d. Lietuvos ambasadoje Ukrainoje skaitė Lietuvai skirtas savo kūrybos eiles, pristatė lietuvių autorių vertimus į ukrainiečių kalbą. Tai vienas iš Lietuvos ambasados Kijeve organizuojamų Lietuvos tūkstantmečio minėjimui skirtų renginių.

Vyresniosios kartos poetai ir politikai Dmytro Pavlička ir Ivanas Dračas ne tik skaitė eiles, bet ir papasakojo savo atsiminimus apie Lietuvos Sąjūdžio laikus, tragiškus Sausio 13-osios įvykius, ukrainiečių paramą lietuviams, kovojusiems už nepriklausomybę.

Jaunosios kartos ukrainiečių poetė Olga Olchova prisiminė močiutės pasakojimą apie lietuvių ir ukrainiečių draugystę bei tarpusavio paramą tremties į Sibirą metais.

Ukrainiečių kalba skambėjo poetų Mykolo Karčiausko, Alfonso Maldonio, Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio, Salomėjos Neries, kitų šiuolaikinių lietuvių auto-

rių eilių vertimai į ukrainiečių kalbą.

Tradiciniu ukrainiečių styginiu instrumentu – bandūra – skambino ir ukrainiečių bei lietuvių kalbomis dainas atliko seserys Olesia ir Salomija Sokalskos. Skambėjo ir ukrainiečių pianisto Viačeslavo Zubkovo atliekami klasikos kūriniai.

Vakarą vedė žinomas ukrainiečių poetas ir vertėjas Dmytro Čerednyčenko. D. Čerednyčenko išvertė ne vieną lietuvių literatūros kūrinių – Kijeve ką tik pasirodė ir Vytauto V. Landsbergio knygelės vaikams *Pelytė Zita* vertimas.

Praėjusiais metais Kijeve buvo pasirašyta Lietuvos ir Ukrainos rašytojų sąjungų bendradarbiavimo sutartis. Ja siekiama skatinti vertimus, vertėjų ir poetų kūrybinius mainus bei kūrybinius pristatymus

URM Informacijos ir viešųjų ryšių departamento
Spaudos ir viešųjų ryšių skyriaus informacija.

Mokslo ir studijų institucijų veiklos ir užsienyje įgytų kvalifikacijų vertinimo duomenų bazių sukūrimas ir plėtojimas

Studijų kokybės vertinimo centras projektu *Mokslo ir studijų institucijų veiklos ir užsienyje įgytų kvalifikacijų vertinimo duomenų bazių sukūrimas ir plėtojimas* siekia didinti visuomenės informavimą ir jos dalyvavimą informacinėje aplinkoje per integralią, vieningą mokslo ir studijų institucijų kokybės vertinimo, ekspertų bei užsienyje įgytų kvalifikacijų akademinio ir profesinio pripažinimo duomenų bazę. Projektas finansuojamas ES Struktūrinių fondų lėšomis. Duomenų bazės sukūrimu siekiama įdiegti informacinę aplinką, kuri modernizuotų įprastinius veiklos procesus.

Sukurta duomenų bazė bus naudingas įrankis mokslo ir studijų institucijų veiklos išorinio vertinimo procedūros metu, vertinamos institucijos ir ekspertai bei vertinimą organizuojantys darbuotojai teiks reikiamą informaciją ir ją kaupys, taip

pat teiks ir viešai prieinamą informaciją, kaip tai numato Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nuostatos ir gairės. Naujojoje informacinėje sistemoje vartotojai galės sekti jų įgytus užsienyje kvalifikacijos pripažinimo proceso eigą, susipažinti su įvertintų studijų programų ar institucijų veiklos vertinimo išvadamis, vertintojai galės siūlyti savo kaip ekspertų paslaugas.

Prisijungimas prie Duomenų bazės – Studijų kokybės vertinimo centro tinklalapyje www.skvc.lt

Kupiškio krašto stiprybės knyga (2)

Atkelta iš 12 p.

Kupiškyje būta priešingo dalyko. Ant vienintelio miesto fotografo Juozo Karazijos namų durų kybojo užrašas: *Vokiečiams įeiti draudžiama*. Ir tai ne vietinių šmaikštuolių išmonė, bet karinės įgulos komendanto nurodymas. Matyt, taip siekta apsaugoti vokiečių karinės paslaptis, kad pernelyg atsipalaidavę kareiviai ko nereikia neleptelėtų.

Tikriausiai ne visi žinojome, kad naciai iškilmingai minėdavo gegužės 1-ąją kaip Darbo šventę. 1943 m. gegužės 1-ąją ir Kupiškio gimnazistams berniukams buvo įsakyta rikiuotis klasėmis ir eiti per visą miestelį. Turgaus aikštės pakraštyje ant aukšto stiebo plaukštėsi raudona vėliava su svastika balta apskritime. Kai gimnazistai grįžo prie savo mokyklos durų, kažkas pastebėjo patvoriais prigludusius bėgančius vokiečių kareivius. Turėję šaukimus į Reicho darbo tarnybą gimnazistai kaip zuikiai išsilakstė į visas puses. Vieną berniuką choristės čia pat aprenė tautiniais drabužiais ir įstūmė tarp saviškių. Kareiviai apžiūrėjo saviveiklinikus ir it musę kandę apleido mokyklą.

Tačiau tuo nesibaigė. Tą pačią Darbo šventės dieną vokiečiai suėmė mokyklos direktorių, kapelioną ir keturis mokytojus: matematiką Antaną Kriščiūną, fiziką Zigmą Giedraitį, lietuvių kalbos ir literatūros mokytoją vienuolę Danutę Mušinskaitę ir lituanistę Veroniką Kripavičienę. Išvežė į Panevėžio kalėjimą. Laimei, reikalus pavyko sutvarkyti didelio Noriūnų ūkio savininkui Jonui Adomoniui. Jis buvo vedęs A. Kriščiūno seserį, bet svarbiausia, turėjo svarbių pažinčių Panevėžyje ir Kaune. Neapsieita be išlaidų lietuviškais lašiniiais, kumpiais, dešromis ir kitu geru. Suimtieji mokytojai buvo paleisti, o gimnazistams buvo leista baigti mokslo metus. Klasės baigimo pažymėjimus gavo ir pabėgėliai gimnazistai, kuriems grįžti į gimnaziją buvo neįmanoma.

Gamtos stebuklas – Šepeta

Paslaptiniausias Kupiškio krašto gamtos objektas tikriausiai yra Šepetos pelkė ir durpynas, prasidedantis vos keturi kilometrai nuo Kupiškio Mūšos ir Šventosios upės baseinų takoskyroje. Apie garsiąją pelkė daug metų kraštotyrinę medžiagą su mokiniais renka Šepetos mokykloje dirbanti mokytoja Renė Sankauskienė, pati augusi šiame krašte.

Kuo ši pelkė ypatinga? Dageiliu aspektu. Pirmiausia nežinančiam, nepatyrusiam žmogui tai pavojinga vieta, bent jau tokia yra buvusi praeityje. Pelkės paslaptys žadino vaizduotę, ji apipinta legendomis, šiurpėmis, kurios juk ir pasa-

Jaunosios Kupiškio kanklininkės

kojamos buvo pašnibždomis, kad nereikalinga ausis neišgirstų. O tai juk tiesus kelias į žodinės kūrybos paslaptis.

Kalbama, kad senovėje toje vietoje tyvuliavęs ežeras, stovėjęsi bažnyčia, bet vieną dieną prasmeji skradžiai kartu su visais žmo-

Kupiškio krašte, Skapiškyje, dar vyskupo Motiejaus Valančiaus laikais stovėjusios blaivybės koplytėlės fragmentas (koplytėlė atkurta 1990 m.)

nėmis. Tik Velykų rytą kartais iškylanti. Jeigu atsirastų drąsuolis, kuris nutaikęs lemtinę akimirką įbėgtų ir paskambintų bažnyčios varpeliu, daugiau nenugrimztų. Deja, narsuolių vis neatsiranda...

Šepetos mokyklos kraštotyrininkai užrašė legendą apie mergaitę, praganusią veršiuką. Grįžusią namo motina išbarusi ir išvariusi veršiuko ieškoti. Mergaitė prakei-

kė miestą, kuriame gyvenusi, ir toje vietoje atsiradusi pelkė... 1936 m. rašytojas Kazys Inčiūra parašė poemą *Šepetos ragana*; joje aprašo laukines puotas kėlusią karalaitę, kuri už visas nedorybes buvusi prakeikta, neteko ir savo rūmų, kurių vietoje atsivėrusi pelkė...

Tų pasakojimų yra ir daugiau, o toli už Kupiškio krašto ribų Šepetos pelkė išgarsino lenkų rašytojas ir poetas Juzefas Veisenhofas (Józef Weyssenhoff, 1860–1932) novelių romane *Sabalas ir panelė*. Analogija gal nėra tiksli, bet kaip prancūzų rašytojas Prosperas Merime (Mérimee) 1869 m. išspausdintoje apysakoje *Lokis paslaptinąją Žemaitiją ir Lietuvą išvedė* į Europos literatūrą, panašiai J. Veisenhofas aukštaitišką gamtos stebuklą – Šepetos pelkė padarė lenkų literatūros savastimi. 2006 m. ši knyga išversta ir į lietuvių kalbą.

Neapeidavo Šepetos pelkės ir mokslo žmonės. Antai *Šepetos aukštapelkio monografija* 1940 m. išspausdinta *Žemės ūkio akademijos metraštyje* (t. 13, sąs. 4). Knygos redaktorius ir vienas iš autorių Kazys Brunza, žymus botanikas ir mikrobiologas, rašo ir ne itin romantiškus dalykus: esą Šepetos pelkėje būdavo „paneriami“ pakaurokliai, o seniau ir vagys.

Išėivijos rašytoja Nijolė Junkutė, vaikystėje gyvenusi Kupiškyje, Šepetos pelkei suteikia ir kiek patrauklesnių spalvų: esą tai buvusi natūrali priebėga tiems, kurie jau neturėjo kur slėptis. 1940 m. birželio 14 d. Lietuvoje prasidėjus trėmimams Šepeta tapo ta vieta, kur žmonės ant liulančių samanų tikėjosi išlikti.

Būta ir banditelių, kurie slapstydavosi Šepetoje, įvairydami žmonėms baimes ir dar didesnio nepa-

sitikėjimo pelkė.

Tačiau nuo seniausių laikų Šepetos pelkė teikė ir gamtos dovanų. Girtuoklių (vaivorų), spanguolių karalija. Vietomis dar galima aptikti tekšių – miškatundrės ir taigos uogų. Gamtininkas Tadas Ivanauskas siūlė Šepetos pelkė paskelbti gamtos rezervatu, mat ten veisėsi itin reti tundros paukščiai – baltieji tetervinai (žvyrės) ir augo beržas karužis. Pastarąjį būdingą tundrų augalą dar galima pelkėje pamatyti, užaugantį iki 1,2–1,5 m, o baltieji tetervinai išnyko galutinai.

Senovėje, nuo akmens amžiaus, pelkė aprūpindavo puikiausiomis sauskelnėmis kūdikiams. Tam tiko kiminai, kitaip – baltosios samanos. Prisirovę kiminų kraudavo į ryšulius, tempdavo į vežimą, o namų kieme pradžiovindavo. Apysausius kiminus klodavo tarp statomo namo sienojų, į langų plyšius. Džiūdami kiminai plečiasi ir gerai užpildo visus plyšius. Šios samanos sugeria 20–30 kartų daugiau vandens negu sveria sausos. Vaikelį dėdavo į odinį ar kailinį maišą su gerai išdžiovintais kiminiais – štai ir sauskelnės. Jau nekalbant apie tai, kad tose samanos žiemą gerai išsilaiko daržovės, nes kiminai sugeria ne tik drėgmę, bet ir kvapą. Nuostabi samana.

Jauniesiems kraštotyrininkams Šepetos pelkės pakraščiu gyventojai pasakojo, kad kadaise pelkėje kirbėte kirbėjo žalčių ir gyvačių. Gyvačių gaudymas net buvęs tam tikras užsiėmimas: jas virtas šerdavo kiaulėms kaip profilaktinę priemonę nuo kažin kokių susirgimų. Būdavo, kad iškeptas ant laužo gyvates kai kas net valgydavo. Bet gal tai jau pernelyg didelė egzotika.

Šepetos pelkėje esama durpy-

no, kuriame yra arti 50 mln. m³ durpių. Išteklių buvo pradėti tyrinėti dar 1921 m., vėliau tyrimai tęsti 1938 m., taip pat 1954–1956 metais. Durpės pradėtos kasti nuo 1936 m., iš jų šiais laikais gaminama apie 50 rūšių durpių substratų, kurių didelė dalis eksportuojama. Tačiau prieš Antrąjį pasaulinį karą Šepetos durpyno kraiko fabriko produkcija Lietuvoje neturėjo paklausos, nes pakratams ūkininkai naudojo šiaudus, gryčias apsikūreno malkomis. Fabrikas griebėsi reklaminės akcijos: pro šalį važiuojantiems ūkininkams į ratus būdavo įdedamas kraiko „kipas“. Bet ir tai neišgelbėjo fabriko nuo bankroto.

Dabar Šepetos durpyną eksploatuojančios UAB *Durpeta* substratai žinomi daugelyje Europos valstybių, be jų neapsieina sodininkai, daržininkai, gėlininkai, o izoliacinės durpių plokštės naudojami statyboje.

Durpynas suteikė gyvybę gyvenvietei

Dėl durpyno susiformavo ir Šepetos gyvenvietė, taip pradėta vadinti tik nuo 1963 metų. Durpių imonė pradėjo statyti daugiabučius namus, kėlėsi čionai gyventojai iš melioruojamuose laukuose griaujamų sodybų. Gyvenvietė ėmė plėstis, kai buvo pastatytos mechaninės dirbtuvės, o Skodinio tarybinis ūkis (vėliau kolūkis) pasistatė kontorą, vėliau namus ūkio darbuotojams. Šepetos gyvenvietėje įsikūrė daug buvusių tremtinių, kuriems kitur kurtis buvo visokiausių kliūčių. 2006 m. Šepetoje gyveno 607 gyventojai.

Jeigu ne Šepetos durpės, ir mokyklos nebūtų. Įkurta 1949 m. ir tada vadinosi Kikonų pradinė mokykla, mat Kikonų kaimo pašonėje ir susiformavo Šepetos gyvenvietė, nurungusi greta buvusį seną kaimą. Šepetos dešimtmetėje mokinių skaičius metai iš metų beveik nemažėja, vaikai neišsilaksto po kitas Kupiškio mokyklas, vadinasi, gera mokykla.

Asfaltuotos Šepetos gatvės jau seniai nebekelia baugių prisiminimų. Jeigu būdavo siejami su nepageidaujamu asmeniu, žmonės sakydavo: „Tegu eina Šepeton molio mintų.“ O juk kuriantis gyvenvietei iš tiesų būdavo, kad ne vienas savo batus molyje yra palikęs.

Jeigu dėl ko ir reikėtų apgailestauti, tai dėl senbuvių, kurie vienas po kito apleidžia šį pasaulį, o į Šepetos gyvenvietę juk atvyko daugiausia nauji žmonės. O nauji žmonės – vis ne senbuviai, šiandieną nėra kas pasako kaip J. Veisenhofas: tikriausiai nėra gražesnės vietos Europoje už Šepetą...

Bus daugiau

Gediminas Zemlickas

Mokslas Lietuva

Vyriausiasis redaktorius Gediminas Zemlickas

Stilistė Kristina Sakalauskiene, Laura Bočiarovienė

Dizaineris Mindaugas Galkus

Vadybos asistentė Eglė Kulikauskaitė

Patarėjai: Stasys Goberis, Antanas Kulakauskas, Jonas Puodžius, Alfonsas Ramonas, Juras Ulbikas, Edmundas Kazimieras Zavadskas.

Redakcijos adresas: J. Basanavičiaus g. 6, 2001 Vilnius

El. paštas: mokslolietuva@takas.lt, tel. (8 5) 212 1235.

Laikraštis internete: <http://mokslasplius.lt/mokslas-lietuva/>

Redakcija gerbia savo autorių nuomonę ir mintis, net jei ne visada joms pritaria.

Perspauddinant ar naudojant laikraščio „Mokslas Lietuva“ ir jo internetinio puslapio

<http://mokslasplius.lt/mokslas-lietuva/> paskelbtą medžiagą būtina nuoroda į „Mokslas Lietuva“.

Laikraštis platinamas tik prenumeratoriams ir redakcijoje.

ISSN 1392-7191

Leidžia

UAB „Mokslininkų laikraštis“

SL Nr. 169

Spausdino

UAB „Sapnų sala“

S. Moniuškos g. 21, 2004 Vilnius

Tiražas 500 egz.